

KATKÓ MÁRTON ÁRON*

„Falvak helyett városok” – A Hajdúdorogi Egyházmegye revíziójának kérdése és a nagyvárosok

A hosszú 19. századi magyarországi identitások történetének egy érdekes területét jelentik a hazai keleti rítusú (akár görögkatolikus, akár ortodox) egyházak nemzetépítésben játszott szerepe. Ehhez szorosan kapcsolódva az 1912-ben kifejezetten a „magyar nyelvet használó” görögkatolikusok részére alapított hajdúdorogi görögkatolikus egyházmegye előtörténetével és korai éveivel foglalkozó szakirodalom már eddig is érintette a kérdés nemzetiségi aspektusát.

Az egyházmegye alapítása, tekintettel arra, hogy a román görögkatolikus érseki provinciából jelentős területet hasított ki, óhatatlanul a kései dualizmus egyik jelentős nemzetiségi skandalumává vált. A kérdést több említésre méltó történeti munka kisebb-nagyobb részletességgel tárgyalja, minek általában része a román főpásztorok joghatóságuk visszaszerzésére irányuló kezdeményezései és az ebből eredő konfliktusok. Hasonlóan megemlítik a magyar kormányzat álláspontját is, miszerint a román revíziós igények részbeni jogossága mellett szükséges a püspökségbe be nem kebelezett városokban élő görögkatolikus magyarok ügyét is megnyugtatóan rendezni, ám ez esetben a szakirodalom már adós a kézzelfogható példák ismertetésével.¹

* Ez a tanulmány az NKFIH 128 151 sz. pályázat keretében készült. A szerző történész. E-mail: hungarusverus@yahoo.com

¹A kérdéssel foglalkozó szakirodalom csupán említés szintjén utal a városi magyar görögkatolikusok kérdésére. L.: Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában*. München: Molnár, 1974. 157–159; Pirigy István: *A magyarországi görögkatolikusok története*. II. kötet. Nyíregyháza: Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 1990. 112–115; Cârja, Cecilia: *Biserică și*

A Hajdúdorogi Püspökség előzményei

A magyarországi keleti rítusú egyházak – így a görögkatolikus egyház története is – erősen korrelál a honi nemzetiségek történetével. A hazai rutén és román görögkatolikus egyházak szervezete a 17. századi uniók után érdemben csak a 18. század második felében alakult ki. Az 1912-ig ismert 3 ószláv és 4 román liturgikus nyelvű egyházmegye több lépcsőben jött létre, melynek utolsó lépése volt a románok vonatkozásában a Gyulafehérvár-Fogarasi Érseki Provincia 1853. évi megalakulása. Az érintett egyházmegyéek vonatkozásában a részben a 18. századtól meginduló magyarosodási folyamatok hatására a század utolsó harmadában megjelent a magyar nyelv használatának igénye, ám ez mozgalmi kereteket alapvetően csak a 19. század közepére öltött. Az 1860-as évektől elsősorban Hajdúdorog vezetésével már felvetődött a magyar liturgikus nyelv bevezetése és egy önálló egyházmegye alapításának igénye, hogy „a ruthén és román nyelvek zsarnoksága alól”² kivegyék a híveket. A magyar nyelv használata kapcsán az első komolyabb nemzetiségi színezetű konfliktus már 1868-ban felütötte a fejét Makón, amikor az egyházközség román ordináriusa eltiltotta a magyar nyelv használatát.³ Ugyan 1873-ban egy lényegében senkit ki nem elégtítő részeredményként létrehozták a Munkácsi egyházmegye keretein belül a Hajdúdorogi külhelynökséget, azonban a magyar kormányzat

politică. Înființarea Episcopiei de Hajdúdorogh. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012. 238. Egyetlen kivétel Andreas Gottsman, aki a vatikáni iratok alapján valamelyest részletesebben foglalkozik az aradi hívek ügyével. L. Uő.: *Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878–1914.* Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften 2010. 293–296.

² Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* 1. kötet, 1778–1905. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola 2014. (a továbbiakban: Források 1.) 30. dokumentum

³ Erre vonatkozóan l. Janka György: A magyar liturgia ügye és a makói görög katolikusok. In: Hegedűs András – Bárdos István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon.* Esztergom: Esztergom-Budapesti Érsekség, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 1999. 155–164. és Cárja, 2012. 66.; ill a Prímási Levéltárban őrzött források közreadását: Források 1, 26, 31–35. dokumentumok

1896-ig, a magyar liturgia szentszéki betiltásáig csak passzívan szemlélte a hívek igényeit.

Tegyük hozzá, hogy az 1890-es évekre számos nemzetiségi kérdés is fokozódni látszott. Egyfelől a román nemzeti kérdés a Memorandum-perben eszkalálódott, másfelől a magyarországi rutének között a skizmatikus mozgalmak is megjelentek, melyeket a kormányzat a pánszlávizmussal is összekötött, és ilyen keretek között a kormány már nem térhetett ki a kérdés elől, viszont egyértelműsítette azt is, hogy csak a liturgikus nyelv ügyét támogatja, az önálló egyházi szervezet létrehozását ennek függvényében.⁴

Ebben a környezetben kezdett a kormányzat a magyar ajkú görögkatolikusok kérdésével behatóbban foglalkozni, s nemzetiségi szempontból elsősorban a román érseki provincia – mely a 1853-tól kezdve szinte minden őt érintő kormányzati szándéknak autonómiájára hivatkozva ellenállt⁵ – románosító tevékenységét emelték ki,⁶ habár a rutén egyházmegyét nemzeti szempontból jóval toleránsabb tartották, elsősorban a magyarosodott értelmiségnek köszönhetően, azért bizonyos nemzetiségi jellegű törekvésekkel itt is számoltak.⁷

A kormányzat részéről a magyar ajkú hívek helyzetének minél alaposabb megismerése érdekében a Központi Statisztikai Hivatal 1904-től több kimutatást is készített,⁸ melyekben elsősorban a román érseki provinciában élő hívek helyzetére reflektáltak a leglátványosabban. Ugyan a KSH ezen munkálatai az 1905-ös kormányváltást követően megakadtak, azonban minden bizonnyal ezen előmunkálatokat a Hajdúdorogi egyházmegye leendő területének meghatározásakor felhasználták.

⁴ 1. Bánffy Dezső miniszterelnök 1896. szept. 5-ei beszédét. In: Források 1. 105.

⁵ Hitchins, Keith: *A nation affirmed: The Romanian national movement in Transylvania 1860/1914*. Bucharest: Enciclopedică, 1999. 192–194.

⁶ Források 1. 143. 237a. és 253. dokumentumok

⁷ Erről a KSH vonatkozó emlékiratában részben Szabó Jenő egy nyomtatásban is megjelent memorandumára hivatkozva számol be. L. Források., 237a. dokumentum és vö. Szabó Jenő: *A magyarországi görög katolikusok nyelvi statisztikája és az ó-hitű magyarság veszedelme*. Budapest: Radó, [1903.] 10–13.

⁸ Források 1. 237a. 243. és 244. Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez 2. kötet, 1906–1912*, Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2019. (A továbbiakban: Források 2.) 35a. dokumentum

A magyar kormányzat a nemzetiségi visszahatásoktól függetlenül 1905-ig alapvetően a meglévő egyházi keretek között kívánta a magyar görögkatolikusok kérdését rendezni, elsősorban a magyar liturgikus nyelv kieszközlése, de legalább az egyes egyházközségekben már kialakult liturgikus gyakorlatok hallgatólagos megtűrése mellett. Ennek oka elsősorban az volt, hogy a rutén egyházmegyékből nem kívánták a magyar híveket kivonni, nehogy a románhoz hasonló nemzeti egyházzá fejlődjön. Lényegében egy köztes megoldásként 1905-ben a kormányzat azt javasolta Ferenc Józsefnek, hogy a román érseki provincia magyar többségű egyházközségeit a nemzetiségi szempontból jóval toleránsabb munkácsi püspökséghez csatolják,⁹ ám az események végül nem ebbe az irányba mentek.

A Hajdúdorogi Püspökség felállítása

A magyar kormányzat előtt 1910–1911 fordulójára lényegében két esemény egyidejű bekövetkezése hozta a felszínre a püspökség alapításának szükségességét és lehetőségét. A Hitterjesztési Kongregáció a magyar nyelv budapesti parókián való használatát 1910. április 9-ei határozatban eltiltotta,¹⁰ amit a magyar kormányzat úgy értelmezett, hogy a Szentszék hallgatólagosan sem tűri meg az egyes magyar (jellegű) egyházközségekben kialakult, a magyar nyelvnek teret engedő liturgikus gyakorlatot, így a magyar hívek helyzetét nem a nyelv révén, hanem önálló egyházmegyei keretek létrehozásával kell megoldani.

Másfelől a koalíciós kormány bukásával és egy 67-es alapon álló új kormányzat kinevezésével megnyílt az út a régóta halogatott véderő reform véghezvitele előtt. A két ügyet végül a politikai felsővezetés összekötötte, és a miniszterelnökség 1911 tavaszán megkezdte a hajdúdorogi görögkatolikus püspökség felállításának előkészítő munkáit, amit a magyar parlament és a közvélemény előtt egy nemzeti barterszerződés keretében kívánt prezentálni. Ennek értelmében a király a hadsereggel kapcsolatos nemzeti igényekről való lemondásért

⁹ Források I. 253. dokumentum.

¹⁰ Források ., 47a. és 47c. dokumentumok

egy másik nemzeti ügynek, mint személyes kérésének a Szentszék előtti keresztülvitelét kínálta.¹¹

Ugyan a fenti számítás nem vált be, hiszen a véderő kérdését a parlamentarizmus határait súroló módon kellett végül megoldani, ám az ügy politikai súlyának felértékelődéséről sokat elmond, hogy rendkívül rövid idő, mindössze egy év telt el a Szentszékkel történő első informális kapcsolatfelvétel és a Hajdúdorogi egyházmegye alapító bullájának kiadása között. Gyakorlatilag már a hajdúdorogi püspökség felállításának előkészítési munkálatai során nyilvánvalóvá vált, hogy a görögkatolikus hívek anyanyelv szerinti elkülönítése teljes egészében nem lehetséges, s a kormányzat által diktált szoros tempó miatt a vitás nemzetiségi kérdések kezelésére nem is kerülhetett sor.

A Melles Emil által a miniszterelnökség utasítására 1911 tavaszára előkészített emlékirat azzal számolt, hogy az 1900. évi népszámlálás alapján 246.628 magyar ajkú görögkatolikus közül – melyekből 239.353 élt valamely görögkatolikus egyházmegye területén – két nagyobb tömbben mindössze 154.904 hívőt lehet földrajzi szempontból az új egyházmegyébe bevonni. Ennek részbeni ellensúlyozására azt a javaslatot fogalmazta meg, hogy hasonló mennyiségű más ajkú hívet szükséges az új egyházmegyébe bevonni, s ilyen módon az egyes egyházmegyék más ajkú hívei iránti nyelvi-nemzetiségi tolerancia paritásos alapon biztosíthatóvá válik.¹²

Ennek alapján a nagyváradi és szamosújvári püspökségekből, valamint a balázsfalvi érsekségből bekebelezendő plébániák esetében az 1900-as népszámlálás alapján összesen 76.743 hívő került volna átcsatolásra, amelyekből ugyan 63.645 beszélt magyarul, de magyarnak a népszámlálás folyamán csak 37.529 fő vallotta magát.¹³

¹¹Összefoglalóan I. Véghseő Tamás: A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei. *Athanasiana*, 2013/35. 109–121

¹² Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) K 26 1915-XXV-2855 (1911-XXV-1799). Melles Emil budapesti görögkatolikus plébános emlékirat-fogalmazványa a magyar ajkú görögkatolikusok tárgyában. Budapest, 1911. március 11. előtt. Melles fogalmazványából mindössze egyetlen bekezdést töröltek, ezt leszámítva változatlan tartalommal került a római és bécsi döntéshozók elé. Ehhez vö. a Rómában, Bécsben tisztázatokkal. Közölve: Források 2. 77a. és 77b. dokumentumok.

¹³ Esztergomi Primási Levéltár (a továbbiakban: EPL), Vaszary Cat. Da. 2139/1912.

Persze a magyar közvélemény a KSH nyomán a magyarok körét szélesebben értelmezte arra hivatkozva, hogy a román érseki provinciában élő hívek magyar nyelvtudása már önmagában a nemzetiségi hovatartozást bizonyítja, ismerte a román egyház erőteljes románosító tevékenységét.¹⁴

Ezzel szemben viszont a románok több ízben is elvetették ezt az érvelést, mivel a magyar nyelv ismerete nem tekinthető a nagyobb etnikai nemzetiség kritériumának, mivel a magyart mint államnyelvet már minden iskolában tanítják, és idővel az ország valamennyi román állampolgára érteni fogja a nyelvet, így e logika mentén a román érseki provincia előbb-utóbb megszüntethetővé válik.¹⁵

A román főpapok számára a hajdúdorogi püspökség felállítása már az 1911. novemberi püspökkari konferencia után ismert volt, azonban csak ugyanezen tárgyú, 1912. februári tanácskozást követően kezdtek éles tiltakozásba egyházmegyéik megcsonkítása ellen. Ezt követően a román egyházi és görögkatolikus világi emberek is komoly tevékenységbe kezdtek, hogy a román érseki provinciából ne csatoljanak el egyházközségeket. Elérni annyit sikerült, hogy a Szentszék az eredeti tervezethez képest 13-mal csökkentette az átcsatolandó települések számát azok nemzetiségi jellegére való tekintettel,¹⁶ azonban még így is 83 plébánia került kiszakításra. A püspökség megalapítását (1912. május 6.) és a *Christifideles graeci* bulla kiadását (1912. június 8.) követően a román főpapok ugyan egyes plébániák elcsatolásába belenyugodtak, ám Rafael Scapinelli bécsi nunciushoz intézett 1912. augusztus 29-ei memorandumukban 24 olyan egyházközséget neveztek meg, melyeket nemzetiségi alapon nem lehetett volna elcsatolni.¹⁷

¹⁴ Források 1. 243. dokumentum.

¹⁵ Első ízben a román főpapok ezt 1912. február 17-ei emlékiratukban fejtették ki. In: Források 2. 216. dokumentum. A későbbiekben ezt az érvek minden esetben külön hangsúlyozzák.

¹⁶ Johann Schönburg vatikáni nagykövet Leopold Berchtold közös külügyminiszterhez intézett jelentésének másolata. Róma, 1912. március 27. In: Források 2. 304. dokumentum

¹⁷ A román püspökök emlékirata Rafael Scapinelli bécsi nunciushoz. Balázsfalva, 1912. augusztus 29. In: Végheő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* 3. kötet, 1912–1916, Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola 2019. (A továbbiakban: Források 3.) 59a dokumentum.

A bulla kiadását követően a románok elsősorban annak végrehajtásának felfüggesztését szerették volna elérni. Fellépéseik nem jártak sikerrel, és az 1912. november 17-én kelt *Christifideles Graeci* bulla végrehajtási rendelete a területi joghatóság kérdésében sem hozott változást, viszont a román tiltakozásoknak részben engedve a dekrétum egy passzusa – teljesen szokatlan módon – nyitva hagyta a területi joghatóság felülvizsgálatának kérdését,¹⁸ másfelől Lukács László miniszterelnök is elfogadta, hogy jogos sérelmek esetén revízióra kerülhessen sor.¹⁹

A revízió kérdését 1913 tavaszára az érintett felek előtt a románok már ténylegesen szóba is hozták. A Román Nemzeti Párt részéről a paktumtárgyalásokra delegált Teodor Mihályi – nem mellesleg Viktor Mihályi érsek unokaöccse – februárban írásban fordult a román főpapokhoz, hogy a tárgyalások folyamán a valamennyi román számára sérelmes kérdést, így az egyházi és iskolai ügyeket is át kívánják tekinteni. A román görögkatolikusok részéről végül Radu püspök állította össze a sérelmes ügyek összefoglalóját,²⁰ melyben a Hajdúdorogi püspökség is helyet kapott.²¹

A maga részéről a Szentszék 1913 áprilisára elvben elfogadta, hogy tárgyalások kezdődjenek a bulla részleges revíziójáról, ám kikötötte, hogy arra csak az új egyházmegye püspökének felszentelése után kerülhet sor,²² ez azonban csak október 5-én történt meg, s az ügy elhúzódása komoly bizonytalanságot is szült.

Másfelől a kormányzat is 1913 tavaszán kezdte meg a hajdúdorogi püspökség nemzetiségi felülvizsgálatát. Ezt részben az is indokolta, hogy a püspökség kialakításának statisztikai alátámasztását még az

¹⁸ „Ceterum, si qua difficultas in futurum exoriri contingat, relate ad novae dioeceseos circumscriptionem, limites, statum aliaque hujusmodi, Sancta Sedes collatis consiliis cum rege apostolico opportune in Domino pro suo jure et officio providebit.” l.: Források 3. 104. dokumentum

¹⁹ Képviselőházi Napló (a továbbiakban: KN) - 1910-415 (1912-XVII-178).

²⁰ Teodor Mihályi levelének olasz nyelvű fordítását l. Források 3. 168a. dokumentum, illetve a görögkatolikus főpapok ezzel kapcsolatos levélváltásai: Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Alba (a továbbiakban: SJAN Alba), Fond Nr. 48, Inv. Nr. 96, Mitropolia Română Unită Blaj, Cabinetul Mitropolitului (a továbbiakban: M. R. U. Blaj, Cab. Mitrop), Dos 12/1910 (1585/1910). p. 53–54, p. 59–60, p. 63–64.

²¹ Források 3. 166. dokumentum, ill.: SJAN Alba, Fond Nr. 48, Inv. Nr. 96, M. R. U. Blaj, Cab. Mitrop. Dos 12/1910 (1585/1910). p. 29–51.

²² Források 3. 186. dokumentum

1900-as népszámlálás lényegében már elavult kimutatásai alapján készítették el, mivel az 1910-es népszámlálás adatainak feldolgozása csak 1913 elejére fejeződött be.

Társadalmi törekvések

A püspökség felállítása nemcsak a kormányzati és egyházkormányzati intézményeket mozgatta meg, hanem a felekezeti vagy nemzetiségi szempontból érintett társadalmi rétegeket, szervezeteket is.

Román részről már a püspökségalapítási szándék és az egyes egyházközségek elcsatolásának nyilvánosságra kerülésekor megkezdődött az ellenirányú szervezkedés. Ennek gyakorlati megvalósításáról még az 1912. május 29-ei gyulafehérvári tiltakozó gyűlést megelőzően döntöttek, s létrehozták az úgynevezett 50-es bizottságot,²³ mely folyamatosan igyekezett koordinálni az egyházközségek tiltakozó megmozdulásait, az egyes területek élére külön felelősöket nevezve ki.²⁴ A bizottság gerincét a Román Nemzeti Pártból is ismert képviselők alkották, akik 1912 februárja után a Belvederénél és Bukarestben is igyekeztek befolyásos támogatókat találni tiltakozásuk támogatására,²⁵ de részt vettek benne a közéletben aktív klerikusok is.²⁶ Ennek keretében főleg a szatmári egyházközségek nevében több ízben, kampányszerűen intéztek nyomásgyakorlást céljából táviratokat a Szentszékhez és a bécsi nunciatúrához, amelyeknek hangvétele nem egy esetben okozott megütközést a vatikáni körökben.²⁷ Másfelől Papp Antal apostoli adminisztrátor tekintélyét is igyekeztek megkérdőjelezni, például

²³ *Unirea*, 1912. április 25. 1.

²⁴ Georgescu, Ioan: George Pop de Băsești: 60 de ani din luptele naționale ale românilor. Oradea: Editura Asociației Culturale „Astra”, 1935. 285.

²⁵ Ehhez l.: Maior, Liviu: *Alexandru Vaida-Voevod, între Belvedere și Versailles: Însemnări, memorii, scrisori*. H. n.: Sincron, 1993. 202–222.

²⁶ Személyi állományában az 50-es bizottság ugyan erős átfedést mutatott a Román Nemzeti Párttal, azonban elsősorban Iuliu Maniu javaslatára attól függetlenül fejtette ki a bizottság tevékenységét, mivel felekezeti okokból nem tűnt célravezetőnek az RNP-ben politizáló ortodox románokat bevonása. L. Georgescu, uo.

²⁷ Források 3. 62. és 64. dokumentumok.

körleveleit bontatlanul küldték vissza.²⁸

A Hajdúdorogi Egyházmegye területi beosztásával kapcsolatos elégedetlenség végül 1913 tavaszán eszkalálódott, aminek kirívó példája volt a kismajtényi incidens. Ez alkalommal Jaczkovics Mihály vikárius, Papp Antal adminisztrátor megbízásából, kánoni látogatást tett a püspökség valamennyi egyházközségében, ám a szatmári román hívek ellenkezése tettlegességig fajult. Ebben erősen közrejátszott, hogy maguk a hívek bizakodóak voltak abban a tekintetben, hogy egyházmegyei beosztásuk nem végleges, így alapvetően megkérdőjelezték Jaczkovics illetékességét.²⁹ Másfelől a vikárius sem járt el tapintatosan látogatásai alkalmával, így végül a csendőrség bevonásával sikerült csak megfékezni az indulatokat. Az esetet büntetőbíróági per követte, melyben az egyes vádlottak büntetési tételei a pénzbüntetéstől másfél év szabadságvesztésig terjedtek.³⁰

Ugyan a magyar görögkatolikusok sem fogadták elégedetten, hogy nagyszámban maradtak hívők az új püspökség joghatóságán kívül, ám 1913 októberéig, vagyis Miklósy István felszenteléséig inkább a püspökség székhelye körül végletekig elfajuló belső marakodással voltak elfoglalva, így a revízió kérdésével érdemben csak a magát minden ügyben exponáló Melles Emil foglalkozott behatóbban.

Ennek keretében Melles a magyar szempontú revízió szükségét a román tiltakozások fokozódásával egy időben, az Országos Magyar Bizottság 1913. március 2-ai közgyűlésén vetette fel. Szerinte az a tény, hogy románajkú hívek kerültek az új püspökségbe, és maradtak magyarok a román érseki provinciában, nemcsak földrajzi okokkal magyarázható, hanem azzal is, hogy ez lehet a kölcsönös biztosítéka a más anyanyelvű hívekkel szembeni toleráns magatartásnak. Ezzel szemben az eltelt időszak tiltakozásai inkább azt bizonyítják, hogy a román nemzeti izgatás nem teszi lehetővé a békés megegyezést, sőt „a régi kötelékekben [értsd: a román érseki provincia kötelékében – a szerz. megj.] visszamaradó magyar anyanyelvűek ott a nemzetiségi többség részéről semmiféle méltányosságra nem számíthatnak, sőt a

²⁸ Pirigyi II. 113.

²⁹ Szamos, 1914. április 26. 1–3.

³⁰ Cârja, 2012. 225–229.; Salacz, 1974. 158.; Blomqvist, Andreas E. B.: *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania. Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Şatu-Mare 1867–1944*. Stockholm: Stockholm University, 2014. 164–167.

visszatorlás alkalmazására lehetnek elkészülve.”³¹

Melles szerint a román revíziós törekvések alaptalanságára fel kell hívni mind a legfőbb egyházi és világi fórumok, mind a közvélemény figyelmét, különösen, mert már a magyar világi és vallási vezetők is tettek a revízió igényét alapvetően elfogadó megnyilatkozásokat.³² Együttal „akciót kell indítani, hogy [...] 54 magyar plébánia³³ és 18 város³⁴ gör. kath. magyarsága utólagosan az új egyházmegyéhez csatoltassanak.”³⁵

Ezt követően 1913 első felében már Brassóban, Kolozsváron és Aradon is megindultak a magyar egyházszervezési kísérletek, melyekről 1913. május 6-án Melles Emil értesítette a kormányzatot, elsősorban annak anyagi támogatását – 300 koronát – kérve. Beszámolója szerint elsősorban fiatal agilis papok szervezkednek, akiknek tevékenysége alkalmas lehet „az oláhok sérelmeit emlegető politikai tényezők felvilágosítására és ellensúlyozására”, viszont anyagi erejük nincs a kiadások fedezésére. Példaként említi Gafton Demeter torjai lelkészt, aki nyolc ízben utazott Brassóba, ami tetemes

³¹ Melles Emil: *Az új gör. kath. egyházmegye és a magyar nemzeti érdek*. Budapest: Merkur, 1913. 4–6. Melles eme rövid irománya abból a szempontból fontos, mivel a román püspökök csak ebből tudtak, ha nem is kormányzati, de legalább a kormányzathoz közeli(nek vélt) körök revízióval kapcsolatos álláspontjáról tájékozódni, s ennek megfelelően az ebben foglaltakat ismertették a bécsi nunciussal, valamint meg is küldték számára 1913. június 19-ei levelük csatolmányként. In: *Források* 3. 247. dokumentum

³² Melles, 1913. 5–6.

³³ Az eperjesi egyházmegyéből: Múcsony, Abód, Barakony, Horváti, Irota, Rakaca, Viszló, Filkeháza, Szeszta, Csobád, Felsővadász, Garadna, Homrogd, Kány, Kétty, Oroszgradna, Szolnok, Baskó, Bodókövávalja (sic – Boldogkövávalja), Mogyoróska, Abaújaszsántó; munkácsi egyházmegyéből: Nagytoronya, Csicsér, Órdarma, Matyóc, Minaj, Palágy, Kereknye, Ungvár, Beregszász, Homok, Kovászó, Makkosjánosi, Fancsika, Salánk, Tiszaújhely, Tiszaújlak, Batár, Bökény, Csepe, Feketeardó, Ungvár; a nagyváradi egyházmegyéből: Bedő, Csanálos, Nagyszántó, Esztró, Krasznaszentmiklós, Szatmárhegy; a gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegyéből Mezőbánd, Várhegy, Mezőcsávás, Csitszentiván, Nagyernye, Harcó, Marosszentgyörgy.

³⁴ Kassa, Munkács, Huszt, Rónaszék, Máramarossziget, Aknaszlatina, Nagyszöllős, Felsőbánya, Nagybánya, Tasnád, Szilágysomlyó, Zilah, Arad, Kolozsvár, Szamosújvár, Dés, Dicsőszenzmárton, Nagyenyed.

³⁵ Melles, 1913. 9.

kiadásokkal járt.³⁶ Melles igencsak lelkes szavai ellenére azonban a kért összeget pénzühányra hivatkozva nem kapta meg.³⁷

Brassó

Brassóban 1913 tavaszán jelent meg először magyar részről egyházszerkezési kísérlet, azonban a város sajátos helyzete miatt hasonló igény román részről már 1912 augusztusában megjelent, ráadásul már egy esperesi kerület szervezésének szintjén.³⁸ A város jelentőségét az adta, hogy Erdély egyik minden szempontból jelentős központjában nem volt önálló görögkatolikus plébánia, hanem a szomszédos ótőhányi egyházközség filiájaként működött. Habár az állandó jelleggel itt élő görögkatolikus népesség száma alacsony volt, ám annál többen voltak a hosszabb-rövidebb ideig a városban lakó ipari, kereskedelmi, polgári alkalmazottak, valamint az itt tanuló diákok. Ez utóbbi hívek lelki gondozása pedig nem volt megoldható egy filia keretében.³⁹

A brassói plébánia, illetve esperesi kerület szervezését az is időszerűvé tette, hogy a hajdúdorogi püspökség alapítása révén több esperesi kerületet is elvesztett a balázsfalvi főegyházmegye, így szükségessé vált az esperességi beosztások újragondolása, ráadásul a háromszéki és udvarhelyi esperesi kerületek képviselői szavazati joggal rendelkeztek az érsekválasztó szinódusban, így a kieső szavazatmennyiséget is újra kellett osztani.⁴⁰

Harmadrészt, nem annyira ok, hanem inkább csak nehezítő körülményként megjelent az a félelem, hogy Brassó egyházszerkezési

³⁶ Melles Emil folyamodványa Lukács László miniszterelnökhöz. Budapest, 1913. május 6. In: Források 3. 211. dokumentum. Tegyük hozzá, hogy ezen felül Melles még egyes székelyföldi parókiák szerkönyvekkel történő ellátására kért további 200 koronát. Emellett még Torda városát említette, mint a mozgalomban érintett.

³⁷ Uo.

³⁸ MNL OL P 2287. Schmidt Tibold hagyaték. 1. tétel. No. 10. Brumboiu, Moise: Tagebuch. Teil I. umfassend die Zeit von 19. august 1911 bis Ende Juli 1916. p. 8.

³⁹ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Cluj (a továbbiakban: SJAN Cluj), Fond Personal Vasile Suci, Inv. Nr. 1060, Dos. 3/1901-1938, Manuscrise, notițe, înseminări personale.

⁴⁰ Covaci, Diana: Reorganizarea arhideiecei de Alba-Iulia și Făgăraș: înființarea protopopiatelor Brașov și Arpașul de Jos. *Arhiva Someșană*, Seria a III-a, VI, Cluj-Napoca, 2007. 51–58. 52.

szempontból semleges területnek számít, így sürgető egy önálló parókia létesítése, megelőzve a hajdúdorogi püspökséget.⁴¹

Mindezek után a főegyházmegyei konzisztórium 1912. december 10-én határozta el egy brassói esperesi kerület, illetve plébánia felállítását, s az ezzel kapcsolatos előterjesztés elkészítésével Vasile Suciú kanonokot bízta meg. Suciú javaslatait végül 1913. február 11-én tárgyalta meg, majd március 12-én ki is nevezték Moise Brumboiu ótohányi lelkészt a brassói plébánia élére.⁴²

A magyar közvélemény a brassói esperesi kerület felállítását alapvetően a székelyföldi vikáriátus ellensúlyozása kísérleteként értékelte,⁴³ de éles tiltakozást váltott ki a román ortodoxok között is, akik szerint érdemi igény nem támasztja alá az elképzelést, és lényegében nyílt támadásként értékelték azt.⁴⁴

Arról nincs információ, hogy a brassói magyar egyházszerkezési kísérlet bármilyen ok-okozati összefüggésben állt volna a román tervekkel, habár nem elképzelhetetlen, mindenesetre Gafton megjelenése egybeesik ennek nyilvánosságra kerülésével. Tevékenységéről először az *Unirea* számolt be 1913 nyarán egy gúnyos hangvételű cikk keretében. A lap szerint a helyi sajtó és a római katolikus papok ösztökélik az „ügynevezett” görögkatolikus magyarokat a szervezkedésre, és ennek keretében 1913. április 28-án a brassói római katolikus templomban magyar nyelvű görögkatolikus misét tartottak, ám mindössze 13 görögkatolikus és 24 római katolikus vett részt azon, holott az egyházközséget szervezni kívánó hívek azt állítják, hogy számuk eléri az ezret.⁴⁵

Tegyük hozzá, hogy a brassói görögkatolikusok összesített számadatáról nincs pontos információ. Míg az 1911-es sematizmus 394 ideiglenes és 39 állandó görögkatolikus lakosról tesz említést,⁴⁶ addig a KSH szerint az 1910-es népszámlálás alapján 800 görögkatolikus volt Brassóban, akik közül 487 volt román és 258

⁴¹ SJAN Cluj, Fond Personal Vasile Suciú, Inv. Nr. 1060, Dos. 3/1901-1938.

⁴² MNL OL P 2287. 1. tétel. No. 10. p. 19. 22.

⁴³ *Brassói Lapok*, 1913. március 6. 3.

⁴⁴ *Revista Teologică*, 1913. február 1. 73–79.

⁴⁵ *Unirea*, 1913. június 13. 1.

⁴⁶ *Şematismul veneratului cler al arhiecezei mitropolitane greco-catolice române de Alba-Iulia şi Făgăraş pe anul 1911*. Blaj, 1911. 244.

magyar anyanyelvű.⁴⁷ Ezen túlmenően Vasile Suciú a sematizmus adatait inkább csak óvatos becslésnek tekintve, további 769 elemi és közép, valamint a 36 kereskedelmi és ipari tanulót is megemlít.⁴⁸

Az *Unirea* végül felteszi a kérdést, hogy ki engedélyezte a számukra a liturgiát, s az milyen mértékben ütközik a szentszéki tilalomba.⁴⁹ E kérdésfelvetése amiatt érdekes, mert más források szerint Brumboiu adta az engedélyt a liturgiára Gaftonnak, miszerint húsvét második vasárnapján szentmisét mutasson be. Ennek oka valószínűleg az is lehetett, hogy a hívek nem szimpatizáltak Brumboiúval, mivel egy „ultra oláh”, és nem kíván semmit sem tenni a magyar hívekért. A misét követően Brumboiu igen ellenségesen viselkedett az érintett hívekkel, akik szerették volna elérni, hogy a Hajdúdorogi püspökséghez csatolják őket.⁵⁰ Emellett a brassói plébános több ízben panaszkodik naplójában is, hogy a magyarok mozgolódása miatt az egyházközség szervezését nehéz előrevinni,⁵¹ részben mert a hajdúdorogi mozgalom a városban gyökerekkel nem rendelkező fiatalok körében egyre merészebb lépéseket tesz, például a pénzügyigazgatóság vagy a posta fiatal görögkatolikus tisztviselőinek neveit is felírták a plébániaalapítási kérvényre.⁵²

E szempontból tanulságos Brumboiu 1913. december 18-ai naplóbejegyzése is. Az alakuló egyházi kuratórium egyik tagjával, Iuliu Suciúval, a pénzügyigazgatóság végrehajtójával⁵³ kapcsolatban felmerül a vád, hogy önmagát magyar születésűnek tartva aláírta a brassói magyar plébánia alapításával kapcsolatos ívet, s emellett az ügyet propagáló rendezvényen is részt vett. Emiatt a kuratórium más tagjai elérték, hogy Suciú lemondjon tagságáról, azonban Brumboiu csodálkozott a vádakon.⁵⁴

⁴⁷ MNL OL K 26 1915-XXV-2855 (1913-XXV-143-3468). Kimutatás a hajdúdorogi görög katolikus püspökség területén lakó görög katolikusokról és a hajdúdorogi püspökségbe be nem kebelezett magyar görög katolikusokról az 1910. évi népszámlálás adatai szerint. Budapest, 1913. május 29. előtt.

⁴⁸ SJAN Cluj, Fond Personal Vasile Suciú, Inv. Nr. 1060, Dos. 3/1901-1938.

⁴⁹ *Unirea* u. o. Arról nincs információ, hogy valóban magyar liturgiát alkalmaztak, vagy pedig csak kisegítő nyelvként használták a magyart.

⁵⁰ Lukács I. Róbert: A politikai események befolyása a rítusváltoztatásra 1912-1930 között. *Studia Theologica Transsylvaniensia*, 12. 2009. 67–97. 78.

⁵¹ MNL OL P 2287. 1. tétel. No. 10. p. 24.

⁵² MNL OL P 2287. 1. tétel. No. 10. p. 29–31.

⁵³ *Magyarország Tiszti Czim- és Névára*. XXXIII. évf. 1913. Budapest, 1913. 194.

⁵⁴ MNL OL P 2287. 1. tétel. No. 10. p. 36–38.

Brumboiu ezen utolsó bejegyzésén túl további érdemi információ már nem lelhető fel azzal kapcsolatban, hogy egy brassói magyar plébánia alapításával kapcsolatban történtek-e további lépések. Figyelembe véve Melles Emil 1913. májusi levelét, amiben a miniszterelnöktől – részben Gafton érdekében is – hiába kért anyagi segítséget, így a kezdeményezés valószínűleg elhalt, ám mint az Brumboiu panaszából kiderült, hosszú árnyékot vetett.

Ezt indirekt módon az is alátámasztja, hogy 1913 júliusában Gafton már Kolozsváron próbált megszervezni egy magyar görögkatolikus egyházközséget.

Kolozsvár

A kolozsvári görögkatolikus magyarok számára létrehozandó plébánia ügyét a hívek nagy számára való tekintettel már 1912 őszén vetette fel a *Kolozsvári Hírlap*, de nagyobb nyilvánosságot csak a következő év tavaszán kapott. A cikk szerzője áttételesen még felveti a székelyföldi külhelynökség Kolozsvárra helyezését is, olyan értelemben, hogy a plébániaalapítás támogatására felszólítja a világi és egyházi vezetőket, többek között a „Marosvásárhelyen (esetleg Kolozsvárt) felállítandó magyar szertartású görög katolikus vikáriátus” vezetőjét is.⁵⁵

E hírlapi közlésről Viktor Mihályi érsek október 15-én értesítette a bécsi nunciatúrát, ám némileg elferdítve. Megemlíti, hogy habár de facto még nem szervezték meg a Hajdúdorogi egyházmegyét, már jelentkeznek oly irányú szándékok a város római katolikusai körében, hogy Kolozsvárt is az új egyházmegye alá rendeljék, mégpedig „hogy az említett bullában az erdélyi részek számára körülhatárolt vikáriátus székhelye ne Marosvásárhelyen, hanem Kolozsváron alakíttassék meg.”⁵⁶

Mihályi óvatossága persze érthető, különösen, ha főegyházmegyeje egyik legfontosabb városában található plébániájának esetleges elvesztéséről van szó. Az alapító bulla végrehajtási

⁵⁵ *Kolozsvári Hírlap*, 1912. szeptember 26. 2-3.

⁵⁶ „ut sedes vicariatus in dicta bulla pro partibus Transilvanicis circumscripti non Maros-Vásárhelyini, sed Kolozsvárini figatur.” Cârja, Cecilia: *României greco-catolici și Episcopia de Hajdúdorog 1912: contribuții documentare*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009. 323.

dekrétumának hiányában (mely csak egy hónappal később kerül kiadásra) a hajdúdorogi egyházmegye területi joghatóságának kérdését nemcsak a románok nem tartották véglegesnek, de további bizonytalanságot jelentett az is, hogy Hajdúdorogot nominálták ugyan az egyházmegye központjául, a valóságban több más, Hajdúdorognál sok szempontból alkalmasabb város (Nyíregyháza, Debrecen, Nagykároly) is versengett a püspöki székhely szerepéért.⁵⁷

A kolozsvári események 1913 közepén kaptak új lendületet, amikor a brassói események után két hónappal Gafton Demeter, valamint Bokor András gelencei plébános már Kolozsváron tűntek fel. A *Kolozsvári Hírlap* július 23-ai beszámolója szerint a két pap a kolozsvári magyar görögkatolikus hívek felkérésére érkezett a városba, hogy részben a helyi hatóságok jóindulata mellett előkészítsék egy egyházközség megalapítását.⁵⁸ Részben e tudósítás nyomán a balázsfalvi görögkatolikus sajtó arról számol be, hogy a két lelkész az állami alkalmazásban lévő görögkatolikusok között igyekszik a hazafiúi érzelmeket kifürkészni, és már-már a zaklatás határát súroló módon híveket szerezni az ügynek, sőt Esztergomban is jártak elvi támogatást szerezni.⁵⁹ Az események hatására a kolozsvári román paróikia hívei feliratot szerkesztettek ordináriusuknak, melyben kifogásolják a két pap tevékenységét, akik „a hivatalos hatalom sajtója segítségével, tolakodó módon a hazafiságra hivatkozva arról igyekeztek meggyőzni a híveket, hogy hagyják el egyházukat és alkossanak más rítusú egyházat.” A román hívek mindent megtesznek, hogy megmaradjanak román nemzeti rítusú és karakterű egyházközségnek, és ennek érdekében minden törvényes és alkotmányos eszközzel felszólalnak az egyházi és világi fórumokon a felekezetek közti béke, az alkotmányos szabadság védelme és a prozelita kilengések megbüntetése érdekében. Ennek érdekében

⁵⁷ Habár a *Christifidelis graeci* bulla Hajdúdorogot jelölte meg püspöki székhelyként, azonban 1912–1913 folyamán már több más város is felmerült, mint lehetséges püspöki székhely, mivel szinte biztosra vehető volt, hogy Hajdúdorog városa egyházmegyén belüli kedvezőtlen fekvése, valamint a többi érdekelt város jobb infrastrukturális viszonyai miatt nem lesz püspöki székhely. Összefoglalóan I. Szantner Viktor: Székhely kérdés egy merénylet árnyékában. *KÚT* 2003/2. 84–101.

⁵⁸ *Kolozsvári Hírlap*, 1913. július 23. 4.

⁵⁹ *Unirea*, 1913. július 26. 1. Az *Unirea* tévesen *Kolozsvári Közlönyként* hivatkozik a *Kolozsvári Hírlapra*.

felhatalmazták a kolozsvári görögkatolikus lelkészt, hogy Bethlen Ödön vármegyei főispán előtt adjon hangot a hívek felháborodásának a hajdúdorogi „ügynökök” támadása miatt, s fejezze ki azon reményét, hogy a kormány képviselője el fogja marasztalni a vallási béke és az alkotmányos szabadság e megbontását.⁶⁰

A román tiltakozások dacára a *Kolozsvári Hírlap* már rendkívül sikeres kezdeményezésről ír augusztus legelején,⁶¹ sőt, később arról is beszámoltak, hogy az egyházközség megalakulását leiratban maga a király is engedélyezte.⁶² A hívek körében az az igény is felmerült, hogy a Hajdúdorogi Püspökség székhelye is Kolozsváron legyen,⁶³ ám ezt a lehetőséget azonban maga a leendő püspök, Miklósy István zárta ki, arra hivatkozva, hogy erősebb gyökerekkel rendelkező településen szeretné tudni az egyházmegye központját.⁶⁴ Kolozsváron a KSH kimutatása szerint a város 8.646 görögkatolikus lakosa közül 2.148 volt magyar és 4.301 román anyanyelvű,⁶⁵ ám mégis szinte hasonlóan gyorsan kimúlt a kezdeményezés, mint Brassó esetében. Legalábbis forrásaink hasonló módon hallgatnak a további esetleges fejleményekről. A brassói és kolozsvári plébániaalapítási kísérletekről szóló szűkszavú tudósítások esetében mindenképpen figyelemre méltó, hogy egyik esetben sem tesznek említést, nem nevesítenek olyan személyt, aki a helyi közösségből érkezve állt volna az ügy

⁶⁰ *Unirea*, 1913. július 31. 1. Bethlen főispán beiktatásakor a *Kolozsvári Hírlap* tudósítása csupán annyit említett, hogy a lelkész „a lelkiismeret nevében szól és kéri [a főispánt], hogy álljon a világi és az egyházi törvények megbecsülése szolgálatában”, mire válaszul Bethlen Ödön kifejti, hogy a békés együttélést szeretné megteremteni, s erősen hiszi, hogy ez a béke elérhető. L.: *Kolozsvári Hírlap*, 1913. július 30. 6–7.

⁶¹ *Kolozsvári Hírlap*, 1913. augusztus 2. 2.

⁶² *Kolozsvári Hírlap*, 1913. augusztus 20. 2.

⁶³ *Kolozsvári Hírlap*, 1913. augusztus 2. 2.

⁶⁴ *Kolozsvári Hírlap*, 1913. augusztus 20. 2. A hívek Majláth Gusztáv erdélyi római katolikus püspök közbenjárását is kérték az ügyben, ám a főpap ezt illetékesség hiányában visszautasította.

⁶⁵ MNL OL K 26 1915-XXV-2855 (1913-XXV-143-3468). Kimutatás a hajdúdorogi görög katolikus püspökség területén lakó görög katolikusokról és a hajdúdorogi püspökségbe be nem kebelezett magyar görög katolikusokról az 1910. évi népszámlálás adatai szerint. Budapest, 1913. május 29. előtt. Az 1911. évi sematizmus Kolozsvár vonatkozásában csak 4879 hívőt említ. Ld.: Şem. Alba-Iulia, 1911. 78.

élére, hanem minkét esetben ugyanaz a „külsős” pap tesz kísérletet a mozgalom megszervezésére.

Arad

Az aradi hívek 1913. április végén kérvényezték a hajdúdorogi püspökség apostoli adminisztrátoránál, Papp Antalnál, hogy Makó filiájaként egy önálló görögkatolikus parókiába tömörülve a hajdúdorogi püspökséghez csatlakozhassanak.⁶⁶ Tekintettel azonban arra, hogy az aradi egyházközség a lugosi görögkatolikus püspökséghez tartozott, így Papp azt javasolta a híveknek, hogy ez ügyben a lugosi püspökhöz forduljanak. Kérvényüket egyúttal április 30-án át is tette Valeriu Trajan Frențiuhoz,⁶⁷ akit a hívek fel is kerestek május 30-án,⁶⁸ ám illetékességi okok miatt a lugosi püspök Mihályi érsekhez irányította őket tovább.⁶⁹

A hívek ezt követően kérésüket 1913. június 1-jei datálással Viktor Mihályi érseknek is megküldték. Ebben arra hivatkoznak, hogy az aradi görögkatolikus parókiát harmadrészen román nyelvet nem értő elem képezi, közel 500-an nem tudnak románul. A KSH szerint ebből összesen 406-an magyarok, akik a nyelvtudás híján teljesen nélkülözik az egyház lelki tanítását. Nincs lehetőségük hitüket jobban megismerni, minek következtében fokozódik a görögkatolikusok körében a hitközöny. Így a magyarajkú, illetve a rutén eredetű magyarok, különösen az értelmiség egy része el is hagyta a vallást, részben azért, hogy ne tartsák őket románoknak, míg mások ugyanezen okokból minden összeköttetést kerülnek az aradi parókiával.

Mindezekre való tekintettel a hívek Mihályitól kérik, hogy bocsássa őket a hajdúdorogi püspökség joghatósága alá, ahol létrehoznák a „makói gör. kath. egyház aradi magyarajkú filiálisát.” Megítélésük szerint kiválásuk semmilyen formában nem károsítja meg az aradi egyházközséget, mivel az érintett hívek nem románok, másfelől pedig az aradi plébánia nem a hívek adományaiból van fenntartva. A kérvényezőik megemlítik azt is, hogy „a magyar

⁶⁶ SJAN Alba, Fond Nr. 48, Inv. Nr. 325, Mitropolia Română Unită Blaj, Arhiva generală, Documente neînregistrate (a továbbiakban: fond M. R. U. Blaj Arh. gen.) Dos. 9/1914. f. 1 v., 9 r.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Források 3. 231. dokumentum

⁶⁹ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914. f. 6 r-v.

hitrokonok közt erős a készülődés, hogy ha a magyarajkú filiális felállítása mindenképpen megakadályoztatnék, tömeges hithagyás útján szüntetik meg a magyarok a román plébániával való kapcsolatot és protestáns felekezethez csatlakoznak.”⁷⁰

A kérvény ügyében Mihályi június 19-én Budapesten tárgyalta a nagyváradai és szamosújvári szuffragáneos püspökeivel,⁷¹ s mivel megítélésük szerint a tervezett egyházközség létrehozása révén eltolódnának az egyházmegyei határok, úgy döntöttek – részben a román érseki provincia területi integritásának biztosítása érdekében – hogy az ügyet átteszik a Szentszékhez, mint az egyházmegyék határait kijelölő illetékes fórumhoz.⁷²

Mihályi az aradi hívek kérvényének olasz fordítását,⁷³ valamint a román főpapok ezzel kapcsolatos állásfoglalását még aznap megküldte Rafael Scapinelli bécsi nuncius részére. A nunciushoz intézett kísérőlevelében az érsek leszögezi, hogy az aradi hívek kérvényének fő érve, miszerint nem ismerik a román nyelvet, a román egyház nyugalma és jövője szempontjából labilis és veszélyes érv. Mivel az állami politika minden módon igyekszik propagálni a magyar nyelvet, így mindig találni fognak olyanokat, akik a nyelvi okokra hivatkozva a hajdúdorogi egyházmegyéhez kívánnak tartozni, így a román egyházmegyék nyugalma és jövője szempontjából megvizsgálandó kérdés, hogy a Szentszék hasonló eljárást alkalmazzon-e, mint a budapesti román hívek esetében.⁷⁴

Mihályi Scapinelli értesítésével egyidőben külön felhívja püspökei figyelmét arra, hogy Melles Emil minden városban, ahol csak lehetséges, a Hajdúdorogi egyházmegyéhez való csatlakozási

⁷⁰ Források 3. 231. dokumentum

⁷¹ Minden bizonnyal maga Frențiu ezen a megbeszélésen nem vett részt. A román főpapok tanácskozásának budapesti helyszínen való megtartásának apropóját nyilván az adta, hogy június 20-án tárgyalta az Országgyűlés Felsőháza a Hajdúdorogi Egyházmegye becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatot. Ld.: FN-1910-XLV (1910-III-34-46) Mivel e kérdésében a lugosi püspök nem volt érdekelt, mert csak másik három főpártársa egyházmegyéiből csatlakoztak el plébániát, így nyilván ezen ülés kedvéért nem utazott el a fővárosba. Ugyanezt erősíti Mihályi Frențiuhoz írt július 8-ai levele is, miben a június 19-ei megbeszélés eredményéről értesíti a lugosi püspököt. L.: SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914. f. 8 r-v.

⁷² SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914. f. 8 r-v

⁷³ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914. f. 4-5r.

⁷⁴ Források 3, 247. dokumentum

propagandát igyekszik majd kifejtetni, s a felmerülő esetekben tájékoztatást kér.⁷⁵

Mihályi levelére a bécsi nuncius augusztus 16-án adott választ, melyben ismertette a Hitterjesztési Kongregáció állásfoglalását. A Hitterjesztési Kongregáció azt a javaslatot fogalmazta meg, hogy tekintettel arra, az érintett családok a számukra nem érthető nyelv miatt sem misén, sem a hitoktatásban nem vesznek részt, így ennek áthidalása érdekében a szükséges intézkedni egy vagy két megfelelő képzettségű, a nyelvet ismerő pap kirendeléséről. Amennyiben ez nem lehetséges, úgy Mihályi mindenképpen informálja erről Rómát, és akkor más megoldást fognak keresni. Szükség esetén a híveket kivonják a görögkatolikus plébános joghatósága alól, és áthelyezik a területileg illetékes latin rítusú plébánia joghatósága alá.⁷⁶

A bécsi nunciátúra levelét Mihályi sietve megküldte szuffragáneusainak, arra kérve őket, hogy fejtssék ki álláspontjukat a megoldási módozatok végrehajthatóságával kapcsolatban.⁷⁷ Vasile Hossu szamosújvári és Demetriu Radu nagyváradi püspökök viszonylag hamar válaszoltak. Mindketten azon az állásponton voltak, hogy mielőbb szükséges lenne egy tanácskozás keretében a román érseki provincia helyzetével kapcsolatban egy emlékiratot megfogalmazni a Szentszéknek. Mindketten azon a véleményen voltak, hogy az érintett híveket a latin plébánosok joghatósága alá lehetne rendelni, amit Radu azzal toldott meg, hogy erre csak azok esetében kerüljön sor, akik valóban rutén szülőktől származnak. Hossu emellett még kifejtette azon véleményét, hogy a magyarul beszélő papok alkalmazására vonatkozó javaslat abból a feltevésből indul ki, hogy a román provincia nagy számban rendelkezik több nyelven bíró papokkal, akiket oda lehet helyezni, ahol erre szükség van. Hossu szerint lehet, hogy ez a feltevés más egyházmegyék vonatkozásában reálisak, azonban a román egyházmegyékben szerinte nincsen megfelelő számú más nyelvet beszélő pap, így szerinte ez a megoldási mód nem kivitelezhető.⁷⁸

⁷⁵ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914.f. 3r.

⁷⁶ Források 3, 265. dokumentum

⁷⁷ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914. f. 14 v.

⁷⁸ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. gen. Dos. 9/1914. f. 17-19v.

Tegyük hozzá, hogy Hossu a hívek latin rítusú plébános alá rendelésével kapcsolatban igencsak hosszú és furcsa fejtegetésekben kezdett, ami abból eredeztethető, hogy a nunciátúra levelét a balázsfalvi érseki hivatalban rosszul

Az ügyben érintett Frențiu lugosi püspök csupán novemberben válaszolt, mivel először az érintett aradi plébánostól, Lauren Lucától kért jelentést. Frențiu elsősorban arra volt kíváncsi, hogy összesen hány család van Aradon, melynek tagjai egyáltalán nem vagy nem megfelelően tudnak románul, ezek milyen rítusúak (román vagy rutén), milyen körülmények között élnek, állandó lakosok-e, vagy csak ideiglenes jelleggel a városban tartózkodó hivatalnokok és munkások. Ezen túlmenően Frențiu a plébánost megkérte arra is, hogy adjon egy listát a mozgalmat vezető hívekről és azok segítőiről.

A plébános november 8-án megküldött jelentése szerint Aradon nincs több 3–4 görögkatolikus rutén családnál, ráadásul ezek a parókiái hivatal felé soha nem fejezték ki sem azon igényüket, hogy a Hajdúdorog jurisdictiója alá szeretnének kerülni, sem azt, hogy bármilyen lelki szükségben hiányt szenvednének.⁷⁹

Frențiu szerint világosan látszik, hogy a mozgalom mögött nem görögkatolikus hívek állnak, hanem csak néhány olyan állami hivatalban dolgozó személy, akik nem látják biztosítottnak karrierjük előmenetelét, amennyiben a román egyházban maradnak. Ezek közé tartozik a mozgalmat vezető római katolikus születésű ifj. Páris Lajos, akinek feltett szándéka, hogy mindenáron görögkatolikus pap legyen, ám minden fórumon visszautasították kérését.⁸⁰

másolták le, s így küldték meg az érintetteknek, ám a szamosújvári püspöknek nem tűnt fel a probléma. A nunciatúra eredeti levelében az érintett rész így szerepel: *„cioé di sottrarre quelle 36 famiglie dalla giurisdizione del Vescovo di Lugos e del parroco rumeno, e sottometerle alla giurisdizione del parroco di rito latino”* („tehát eltávolítani ezt a 36 családot a lugosi püspök és a román plébános joghatósága alól, és átengedni őket a latin szertartású plébános joghatósága alá”), ám Hossu ezt már úgy idézi vissza válasziratában, hogy *„cioé di sottrarre quelle 36 famiglie dalla giurisdizione del parroco di rito latino”* („tehát eltávolítani ezt a 36 családot a latin szertartású plébános joghatósága alól”). A másolási hiba vélhetően abból fakadt, hogy a nuncius levelében kétszer is szereplő *„giurisdizione”* szó közvetlenül egymás alatt szerepel, vélhetően az érintett hivatalszolga egyszerűn egy sort kifelejtett másoláskor. Vö. uo. f. 13v és 18r. Hossuval ellentétben a tévedést Radu szóvá tette Mihályinak. l. uo. f. 15r.

⁷⁹ Lauren Luca plébános levelének másolatát l. SJAN Alba, Fond. M. R. U. Blaj Arh. Gen. Dos. 9/1914. f. 24 v.

⁸⁰ Tegyük hozzá, hogy Mihályi számára ifj. Páris Lajos magatartása nem volt ismeretlen, legalábbis erre lehet következtetni Papp Antalhoz írt leveléből, miben finoman utal a munkácsi püspöknek arra, „hogy a[z aradi] kérelmezők között, mint vezéregyéniség szerepel Páris Lajos úr, a kinek egyházi szempontból kifejtett

A püspök jelezte, ha az érintettek a kánoni előírásoknak megfelelően kívánják elhagyni a román egyházat valamilyen okból, és a latin rítusra szeretnének áttérni, mivel ott személyes karrierjüket és hivatalukat nem érzik veszélyben, abból az egyház számára semmi hátrány nem származik.⁸¹

Hosszhoz hasonlóan maga is leszögezte, hogy az egyházmegyének nincsen elég más nyelven is beszélő papja az ilyen helyzetek kezelésére. Annak érdekében, hogy kikerüljék azokat a kellemetlenségeket, amelyek egy új egyházközség szervezésével járnának, és megóvják a román állami hivatalnokokat egy szétválás esetén felmerülő zaklatásoktól, mint amelyekre Kolozsváron volt példa, az aradi hívek helyzetét a Szentszék budapesti románok és rutének vitájában kiadott dekrétuma alapján lehet rendezni, amely esetben a fővárosi románokat Róma az illetékes latin plébánosok joghatósága alá rendelte.⁸²

A román egyházfők elhúzódoó válaszadása közben 1914. március legelején az aradi hívek kérvényükkel már közvetlenül Rómához fordultak,⁸³ minek a hatására Scapinelli március 8-án megsürgette az előző év augusztusi levelére adandó román választ.⁸⁴ Mihályi két nappal később ez alapján ismételt véleményadásra szólította fel a püspököket, ám ami újdonság volt, hogy az érsek egyértelműen lesöpörte az asztalról azt, hogy a budapesti hívek helyzetét vegyék alapul javaslatuk vonatkozásában.

Mielőtt ismertetjük az érsek 1914. márciusi újabb felvetéseit, szükséges rávilágítani azokra az eseményekre is, melyek azt befolyásolták. Az eltelt időszakban került sor egyfelől a román főpapok és a magyar kormányzat közötti egyeztetésekre a revízió kapcsán, valamint röviden még szólni kell a budapesti román hívek kérdéséről is, amelyet a Szentszék és Mihályi szuffragáneusai is kiindulópontnak tekintett az aradi hívek ügyének rendezése kapcsán.

magatartását Méltóságod bizonyára ismeri.” L. SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. Gen. Dos. 9/1914. f. 9 v-10r

⁸¹ A Hitterjesztési Kongregáció a maga részéről a rítusváltást mint opciót nem vetette fel, csupán a másik rítusú plébánia joghatósága alá helyezést. Valószínű, hogy Frențiu a balázsfalvi kancellárián rosszul lemásolt vonatkozó részletét így értelmezte a maga részéről.

⁸² SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. Dos. 9/1914. f. 22-23v.

⁸³ Cârja, 2009. 477–478.

⁸⁴ Források 3. 352. dokumentum

A román főpapok és a magyar kormány revíziós javaslatai

A román egyházfők 1913-ban folyamatosan szorgalmazták a revízió ügyét, ám a bécsi nunciatura csak Miklósy István püspök felszentelését követően kívánt foglalkozni. Az első megbeszélés érdekében Scapinelli a román főpapok személyes közbenjárására⁸⁵ 1913. december 5-én Bécsbe invitálta Miklósyt,⁸⁶ viszont a magyar főpap egészségi állapota miatt a meghívásnak nem tudott eleget tenni, így a román főpapok december 14-én írásban juttatták el a nunciushoz a hajdúdorogi egyházmegye revíziójával összefüggő álláspontjukat. A főpapok kérvényükben összesen 39 plébánia visszacsatolását kérték, valamint ismét felhívták a figyelmet arra a már máshol is hangoztatott meglátásukra, hogy a magyar nyelv ismerete nem lehet kritériuma az egyes plébániák beosztása esetén, hanem e célra csak az anyanyelv vehető alapul. Ennek következtében az egyes településekre vonatkozó kimutatásukban az 1900-as népszámlás adatai mellett az 1880-as népszámlálás adatait is feltüntették, mivel ekkor „a nemzetiségi nézeteltérések nem voltak annyira kiélesedve, mint később, és amikor ennél fogva maga a statisztika is bizonyára a valóságnak megfelelőbb volt”.⁸⁷ A román főpapok kérelmének vatikáni reakciójáról ugyan nincs értesülésünk, azonban az a miniszterelnökségre is eljutott.

A román főpapok tevékenységével párhuzamosan a KSH 1913 tavaszára készítette el az 1910. évi népszámlálás adatai alapján a hajdúdorogi egyházmegyével kapcsolatos felülvizsgálatot. Ebben azt állapította meg, hogy 120.000 magyar található a Hajdúdorogi Egyházmegye joghatóságán kívül, melyek közül a román provinciához tartozó 61 községben, elsősorban a nagyobb városokban és a járási székhelyeken található 81.896 hívő helyzete aggasztó. Ennek rendezése érdekében a KSH azt javasolta, hogy alapítsanak részükre önálló plébániákat, melyeket Hajdúdorog alá osztanának be, ami alkalmas arra, hogy „a városokba települő oláhságot is

⁸⁵ A román görögkatolikus főpapok Rafael Scapinelli bécsi nunciushoz intézett beadványának magyar fordítása a hajdúdorogi egyházmegye revíziójáról. Bécs, 1913. december 14. Források 3, 309. dokumentum.

⁸⁶ Cárja, 2009. 468.

⁸⁷ Források 3. 309. dokumentum.

fokozatosan megmagyarosítsa”, sőt, „hatalmas védőeszköz lenne ez a kialakuló félben levő oláh ipari és kereskedői középosztály ellen”.⁸⁸

A KSH-n túlmenően a miniszterelnökség részéről Balogh Ferenc miniszteri titkár járta körbe igen alaposan a püspökség revíziójának kérdését. Az egyházmegye területének meghatározása kapcsán elsősorban azt állapítja meg, hogy a döntéshozók „az új püspökség területe megállapításánál – helyesen vagy nem helyesen – a határvonal lehető kerek ségére voltak tekintettel s így ezen alakiságnak feláldoztatván a lényeg, megtörtént: hogy magyar egyházközségek továbbra is román püspökségek joghatósága alatt hagytak meg s viszont olyan egyházközségek, melyekben a románság van többségben, a magyar püspökséghez csatoltattak át.”

A miniszteri titkár a revízió napirendre vételét nem tartotta szerencsésnek, egyfelől mert az táptalajt adhat az újabb nemzetiségi izgatásoknak, másrészt célszerűbbnek tartotta a revízió ügyét a soron következő népszámláláshoz kötni, minek keretében az „anyanyelv helyes feltüntetése nagyobb gondossággal történhetné meg s tisztábban lehetne látni a magyar és a román elem megoszlását”. Amennyiben a kormányzat mégis a revízió mellett dönt, akkor viszont a viszonyosság elve alapján a magyar jellegű egyházközségek Hajdúdoroghoz csatolását is napirendre kell venni.

Mivel a legfontosabb nemzeti érdek, hogy „a magyarság a román befolyás alól mentesíttessék”, így nyitva kell hagyni a lehetőséget, „hogy a gör. kath. magyarság, bármely román nemzetiségű püspökség területén van is jelenleg, előbb-utóbb valamely módon a hajdudorogi magyar püspökség joghatósága alá kerüljön”. Ennek keretében a földrajzi szempontból át nem csatolható, de számban jelentős magyarsággal rendelkező településeken, legfőképp a városokban új plébániákat, esetleg filiákat szükséges alakítani, illetve ahol ehhez nincsen kellő számú hívő, azokban az esetekben a latin rítusú plébánia

⁸⁸ Kimutatás a hajdúdorogi görög katolikus püspökség területén lakó görög katolikusokról és a hajdúdorogi püspökségbe be nem kebelezett magyar görög katolikusokról az 1910. évi népszámlálás adatai szerint. Budapest, 1913. május 29. előtt. In: Források 3. 226a. dokumentum. A városok közül Vargha az alábbiakat emelte ki: Aknaszlatina, Erdőd, Krasznabétek, Kapnikbánya, Felsőbánya, Nagybánya, Szatmárhegy, Kraszna, Tasnád, Szilágysomlyó, Zilah, Arad, Nagyenyed, Petrosény, Kolozsvár, Szamosujvár.

alá kell rendelni a híveket.⁸⁹ Összeségében Balogh javaslata pontosan abba az irányba, tehát egy területileg egyértelműen körbe nem határolt egyházmegye felé mutatott, amit a románok mindenképpen el akartak kerülni. A kormányzat részéről a végleges javaslat 1913. december 22-én készült el, már a román igények ismeretében.⁹⁰ A románok részére visszaadandó plébániákkal kapcsolatos javaslat kapcsán a miniszterelnök megjegyzi azt is, hogy alapvetően egy köztes álláspontot igyekezett kialakítani, mivel a KSH által javasolt plébániák számát túl szűkkeblűnek, míg a román a főpapok kéréseit túlzónak tartotta.⁹¹ Ennek értelmében 19 település került volna visszakebelezésre a román egyházmegyék javára⁹² és 11 plébánia került volna a Hajdúdorogi Püspökség joghatósága alá.⁹³ A román egyházmegyékbe összesen 13.879 hívő (ebből 1.231 magyar és 12.455 román) került volna vissza, míg a Hajdúdorogi Püspökséghez 11.359 új hívő (ebből 9.922 magyar és 1.407 román) került volna.⁹⁴

Tisza István miniszterelnök, mivel igen nagy szakadékot vélt felfedezni a román egyházfők, illetve a KSH javaslatai között, a kimutatásokat megküldte Jankovich Béla vallás és közoktatásügyi miniszternek, hogy azokkal összefüggésben maga is mondjon véleményt, s az érdekelt főpapokat is vonja be.⁹⁵

⁸⁹ Balogh Ferenc miniszterelnökségi II. ügyosztály miniszteri titkárának tanulmánya a hajdúdorogi püspökség revíziója tárgyában. H. n., é. n. [Budapest, 1913. december 13. után] Források 3. 307. dokumentum

⁹⁰ Források 3. 312. dokumentum

⁹¹ Források 3. 314. dokumentum.

⁹² A nagyváradai püspökség részére: Amác, Szatmárszadány, Nagykolcs, Csengerbagos, Szamosdob, Kismajtény, Reszege, Érdengelelg, Pórtelek, Vezend, Érvasad, Éárkenéz, Pocsaj. A Gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegye részére: Oláhzsákod, Vasláb Nyárádbálintfalva, Kebeleszentivány, Kisszentlőrinc, Tekerőpatak (Gyergyószentmiklós filiája)

⁹³ Máramarosziget, Erdőd, Krasznabéltek, Gilvác, Felsőbánya, Nagybánya, Kraszna, Tasnád, Kolozsvár, Nagyernye, Magyarrrégen. Meg kell jegyezni, hogy Kolozsvár és Nagybánya esetében nem a meglévő plébániák átcsatolásával számolt a miniszterelnök, hanem a magyar hívek részére alapítandó új plébániák Hajdúdorog alá rendelésével.

⁹⁴ Tisza e javaslatot lényegében már a képviselőházban is előrevetítette 1913. december 5-ei felszólalásában. L. KN 1910-484 (1913-XX-426)

⁹⁵ Források 3. 314. dokumentum

Tanácskozás

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1914. február 7-ére hívta tanácskozásra Christifidelis graeci bulla revíziója kapcsán érintett balászfalvi, nagyvárad, szamosújvári és hajdúdorogi főpapokat, minek keretében tárgyalni kívánták a román egyházmegyéhez visszacsatolandó települések kérdése mellett az egyes nagyvárosi – Arad, Kolozsvár, Brassó – hívek kérdését is.⁹⁶

A tanácskozás a román püspökök számára több okból is kiábrándító volt. Egyfelől Miklósy egyézségi állapotára hivatkozva nem jelent meg a tárgyaláson, de előre leszögezte, hogy egyetlen parókiáról sem kíván lemondani. Másfelől a román püspökök szembesültek azzal, hogy a kormányzat jóval kevesebb számú parókiát kíván visszacsatolni, mint amire igényt tartanak, ám ebben a tekintetben, ha kinkeservesen is, de közeledtek az álláspontok a tárgyalások alatt. Viszont a kormányzat igénye újabb plébániák elcsatolására, különösen olyan települések vonatkozásában, melyek területileg nem kapcsolódtak a hajdúdorogi egyházmegyéhez, nem volt vállalható a román püspököknek,⁹⁷ s az álláspontok közeledése ellenére eredménytelenül zárult a megbeszélés.⁹⁸

A kormányzat az 1914. március 14-én a Szentszék részére megküldött memorandumban foglalta össze a román egyházfőkkel való egyeztetése után kialakult álláspontját. A kormány a románok által megnevezett 39 plébániából 13 esetében megállapította, hogy azok valóban román jellegűek.⁹⁹ Az említett további 26 plébánia esetében azonban 23-ról egyértelműen megállapítható a statisztikai adatok alapján, hogy azok nem román jellegűek. Ezt követően a memorandum megjegyzi, hogy a Hajdúdorog alá beosztott 210.409

⁹⁶ SJAN Alba, Fond Nr. 48, Inv. Nr. 96, M. R. U. Blaj, Cab. Mitrop. Dos. 3/1914 (1744/1914), p. 1-3. Radu Mihályihoz 1914. február 4.

⁹⁷ Források 3. 331. dokumentum.

⁹⁸ Cârja. 2012. 238.

⁹⁹ A nagyvárad, egyházmegye vonatkozásában: Amác, Szatmárszadány, Szamosdob, Kismajtény, Reszege, Portelek, Vezend, Érvasad, Érkenéz, Pocsaj, valamint a gyulaférvár-fogarasi főegyházmegye vonatkozásában: Oláhzásakod, Gyergyóasláb, Kebeleszentiván. Id.: Votum Gubernii Hungarici in causa revisionis dioecesis Hajdudorogensis. Budapest, 1914. március 14. In: Források 3. 374a. dokumentum.

hívóból mindössze 26.828 használja a román nyelvet anyanyelvként, és 13 parókia átengedése után összesen 16.472 román ajkú hívó maradna Hajdúdorogi egyházmegyében, szemben azzal, hogy mintegy 140.000-re tehető azon magyarajkú hívek száma, akik nem kerültek a Hajdúdorogi egyházmegyébe beosztásra. Erre alapozva pedig a kormány az említett 13 plébániát és 10.356 hívó visszaengedése mellett a magyarajkú hívek Hajdúdorog alá rendelését szeretné elérni.

A kormányzat összesen 28, a román egyházmegyékhez tartozó parókia esetében állapította meg, hogy azok kizárólagosan magyar jellegűek, ám ezek közül csak 10 plébánia¹⁰⁰ átszételátását kérte ellentételezésként, melyek esetében az érintett 8.798 hívó közül 7.925 magyar és 917 román. A városok közül Kolozsvár és Nagybánya esetében nem a meglévó plébániák átszételátását kérte a kormányzat, hanem a magyar hívek számára új plébániák alapítását és Hajdúdorog alá csatolását. Ráadásul e két plébánia, valamint Felsőbánya területileg nem is érintkezett volna a Hajdúdorogi Püspökséggel, ám a kormányzat a három hasonló helyzetben lévő plébániára hivatkozva (Nagyvárad, Makó, Budapest) ebben nem látott problémát.

A kormányzat végül leszögezi, hogy ezeken túlmenően is több olyan település van még, melyek vonatkozásában a magyar közvélemény megnyugtatósa, részben pedig a románok túlzó kéréseinek gátat szabandó, szükséges lenne a magyar hívek egybegyűjtésére, hogy a kormányzat gondoskodhasson arról, hogy nyelvük és nemzetiségük miatt ne legyenek veszélyben.¹⁰¹

A magyar kormány memoranduma lényegében a román főpapok legnagyobb félelmeit váltotta valóra azzal, hogy a területiális egyházmegye irányából a perszonális egyházmegye irányába mozdult el. A bécsi nuncius 1914. április 6-án tájékoztatásul megküldte azt Mihályinak, s kérte, hogy vitassa meg püspökeivel az abban foglaltakat.¹⁰²

¹⁰⁰ A nagyváradi egyházmegyéből: Nagyszántód, Szatmárhegy, Erdőd, Gilvác, Krasznabétek. A szamosújvári egyházmegyéből: Felsőbánya, Nagybánya. A Gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegyéből: Nagyernye, Kolozsvár, Nyárad-remete. Id.: Votum Gubernii Hungarici in causa revisionis dioecesis Hajdúdorogensis. Budapest, 1914. március 14. Források 3, 374a. dokumentum.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Cârja, 2009. 479. Georgescu, 1935. 310.

Összességében az állapítható meg ebből, hogy a nuncius két levele, valamint a román főpapoknak az aradi hívek ügyében elhúzódozó válaszadásában valószínűleg erőteljesen közrejátszott az is, hogy a magyar kormányzat 1914 elején egy olyan elképzelést ismertetett velük, amit nem kívántak elfogadni. Igaz, hogy a Tisza által is vázolt listán, amit – Ioan Georgescu szavaival – úgy is össze lehet foglalni, hogy a miniszterelnök a falvak helyett a városokat kérte,¹⁰³ Arad nem szerepelt, ám más nagyvárosok, mint Felsőbánya, Nagybánya vagy Kolozsvár igen,¹⁰⁴ viszont mégis ez az ügy vált az egész revízió egyik furcsa próbakövévé. Mihályi érsek valószínűleg ezt érzékelte akkor, amikor 1914. március 10-én ismételt véleményadásra szólította fel szuffragáneusait, azok némi meglepetésére.

Viktor Mihályi ellenvetése

A vázolt eseményektől függetlenül Mihályi szuffragáneusai továbbra is az érintett hívek latin plébános alá rendelését tartották célravezetőnek, amit Frențiu azzal toldott meg, hogy a hívek latin püspökök joghatósága alá rendelése is csak írásbeli kérésre, az illetékes görögkatolikus püspök engedélyével vihető végbe.¹⁰⁵

Különösen érdekes viszont Mihályi és Hossu tárgybeli levélváltása. Mihályi Vasile Hossuhoz intézett megkeresésében külön is reagált a szamosújvári püspök korábban megküldött véleményére. Az érsek először tisztázta a nunciátúra 1913. augusztus 16-ai levelének rosszul lemásolt részének tartalmát, amely végül a félreértésre adott okot. Erre való hivatkozással Mihályi pedig leszögezi Hossunak, hogy nem tudja elfogadni azt a javaslatot, hogy a budapesti román görögkatolikusok latin plébánosok alá rendelésének analógiájára rendezzék az aradi hívek helyzetét. Különösen mert a fővárosi román görögkatolikus családok a „prozelitizmus megpróbáltatásainak vannak kitéve”, másfelől pedig a román püspökségek nagyvárosi plébániáihoz tartozó – szerinte – rutén hívek azt szeretnék, hogy például magyar nyelvűek legyenek az

¹⁰³ Georgescu, uo.

¹⁰⁴ A hajdúdorogi püspökség területi revíziójában érintett egyházközségek nemzetiségi kimutatásának fogalmazványa. 1913. december 22. MNL OL K 26 1915-XXV-2855 (1914-XXV-144).

¹⁰⁵ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. Gen. Dos. 9/1914. f. 31r-v.; f. 33r-35v.; f. 36r-v.;

esküvők, ám ha ezt a románok nem akarják, vagy nem tudják teljesíteni, akkor az új püspökségtől hoznak papokat, de a román rítus szerint nem akarják megkapni a szentségeket, és inkább aposztáziával fenyegetőznek, mint Aradon.¹⁰⁶

A szamosújvári püspök március 14-ei viszontválaszában kifejtette, hogy a legoptimálisabb az lenne, ha a román püspökök gondoskodni tudnának a magyar nyelven történő oktatásról, gyóntatásról és prédikációról azon hívek esetében, akik ezzel megelégszenek. Hossu meglátása szerint a románok ezzel eddig nem is próbálkoztak, viszont hozzáteszi, valószínűleg az érintett hívek ezzel önmagában nem fognak megelégedni, hanem ragaszkodni fognak a számukra érhető nyelvnek a liturgiába való behozatalához is, ami a román érseki provincia területi integritására is kihatna. Ebből a szempontból pedig továbbra is azt tartaná megfelelőnek, ha az érintett magyar és rutén híveket a latin rítusú plébániák joghatósága alá osztanák be.

Hossu szerint ezzel együtt kérni kell a Szentszéktől, hogy vessen véget a Hajdúdorogi Püspökség bármilyen területi növekedésének, és ne fogadja el a továbbiakban a magyar nyelv ismeretét jogalapnak, mert amennyiben az évek alatt ez így folytatódik, akkor Hajdúdorog egy „gyűjtő” egyházmegyévé válik, ami idővel bekebelezi a román provincia valamennyi parókiáját. Erre a problémára egyébként Frențiu is külön kitért.

Emellett kérni szükséges a Görög Szertartású Magyarok Országos Bizottságának feloszlását, amely szervezet tevékenységére vezethető vissza minden nemkívánatos esemény a püspökség felállítása körül, s melynek tevékenysége a jövőben még bajokhoz vezethet. Hogy ezen kéréseket az aradi üggyel együtt terjesszék elő, az nem lenne rendkívüli, mivel ismert, hogy hasonló próbálkozások révén más városok is érintettek.

Hossu végül leszögezi, hogy nem osztja Mihályi azon nézetét, hogy a rutének latin parókiák alá való beosztásának álláspontja nem lenne tartható, egyfelől a budapesti románok kérdése miatt, másfelől pedig amiatt, hogy esetleg az új egyházmegyéből hoznak át papokat egyes egyházközségek vezetésére.

Egyfelől a fővárosi hívek kapcsán a magyar és a rutén papok részéről nagy volt a nyomás, hogy a román híveket is ismerjék el az ottani parókia alá tartozóknak, ám ez a presszió a primás alá

¹⁰⁶ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. Gen. Dos. 9/1914. f. 27v.-28v.

rendelésükkel megszűnt, és a Mihályi által felvetett prozelitizmust a latin egyház részéről nem tartja jelentősnek. Az igazi probléma meglátása szerint sokkal inkább abban rejlik, hogy sok olyan település van, ahol nincs latin plébánia, így a román papoknak kell majd gondoskodni a hívek számára érthető nyelven történő vallásoktatásról és gyónásról, ami a papok jó részének azért nem lehetetlen feladat, viszont a Provincia területén a Szentszék a szent funkciókban nem fogja más nyelv használatát engedélyezni.¹⁰⁷

A budapesti románok problémái

Mielőtt a román főpapok végleges álláspontját ismertetnénk, szükséges röviden a fővárosi hívek kérdéskörére is kitérni, mivel a budapesti görögkatolikusok egyházi jogi helyzete többször is felvetődött hivatkozási pontként, viszont épp a hajdúdorogi püspökség alapítása generált ezzel kapcsolatban újabb vitákat.

A fővárosi hívek jurisdictiójának kérdése már a plébániájuk alapításának előkészítésekor felvetődött problémaként. Habár a plébánia alapításának kezdeményezője a fővárosi rutén eredetű elmagyarosodott görögkatolikus értelmiség volt, azonban az eredeti elképzelések szerint a plébánia joghatósága valamennyi fővárosi hívőre, így a románokra is kiterjedt volna. Ezt azonban a román hívek nem kívánták elfogadni, és a főváros, mint leendő kegyúr sem támogatta az elképzelést, mivel a románok „számbeli túlsúlya az egyházközség önkormányzati igazgatásának hazafias irányát és magának az egyházközségnek is magyar nemzeti jellegét veszélyeztethetné.”¹⁰⁸ 1905-ben végül megalapították a plébániát, azonban a joghatóság tekintetében 1907-ben a Hitterjesztési Kongregációnak kellett kimondani a döntő szót, minek értelmében a román híveket az illetékes latin plébánosok joghatósága alá helyezte minden szempontból.¹⁰⁹

A kérdés így rövid időre, a Hajdúdorogi püspökség megalapításáig elült. Az alapító bulla az átszatolando plébániák között megemlíti

¹⁰⁷ SJAN Alba, Fond M. R. U. Blaj Arh. Gen. Dos. 9/1914. f. 33r-35v. Hossu Mihályihoz.

¹⁰⁸ Budapest Főváros Levéltára IV-1402-b 832/1903. Márkus József főpolgármester jelentése Berzeviczy Albert vallás- és közoktatásügyi miniszterhez. Budapest, 1904. május 18.

¹⁰⁹ Források 2. 13. dokumentum.

Budapestet, azonban értelmezési vita alakult ki, hogy ez a főváros valamennyi görögkatolikus hívőjére vonatkozik-e, vagy pedig csak a budapesti plébániára. Melles Emil, valamint a fővárosi prominens görögkatolikusok az előbbi értelmezés mellett szálltak síkra, azonban a román hívek, valamint az egyes román püspökök nem értettek ezzel egyet.

A hercegprímás, aki végeredményben valamennyi fővárosi görögkatolikus hívő felett ordináriusi jogokkal rendelkezett, a maga részéről adminisztratív és egyéb praktikus okokból az összes hívő közös plébániába való tömörítését és egy román segédlelkész alkalmazását tartotta célszerűnek.¹¹⁰ Figyelembe véve viszont, hogy az alapító bulla egyértelműen plébániák átcsatolására irányul, továbbá, hogy a Hitterjesztési Kongregáció 1907. évi döntését csak Rómában van mód felülmúlni, így ilyen értelmű, 1914. október 14-ei nyilatkozatával, miszerint a fővárosi román görögkatolikusok feletti iurisdicchio érintetlen marad, az érseki főhatóság lezárta a vitát.¹¹¹

Mivel a kérdésben kötelező erejű iránymutatást az esztergomi érseki főhatóság csak 1914 októberében adott, így Mihályi részéről 1914 márciusában érthető volt, hogy kerülni akarta az erre való hivatkozást. Emellett a Mihályi által említett fővárosi románokra helyeződő nyomás sem volt valótlán, legalábbis Melles még Esztergom nyilatkozata után is próbálkozott a részben a budapesti

¹¹⁰ EPL Csernoch Cat. 34. 623/1916 (Cat 34 46/1913.) Csernoch János Lukács Lászlóhoz. Esztergom 1913. február 13.

¹¹¹ „A Christifideles graeci bulla nem Budapest összes gör. katolikusait, hanem a budapesti gör. kath. plébániát csatolta a hajdúdorogi egyházmegyéhez. Mivel pedig a románok nem tartoznak a budapesti gör. kath. plébániához, nem csatoltattak a hajdúdorogi egyházmegyéhez sem. Téves az a felfogás is, hogy a magyar anyanyelvű görög katolikusok nem tekinthetők románoknak, s így a budapesti plébániába, következőleg a hajdúdorogi egyházmegyéhez tartoznak. A kérdésről tárgyló pápai okmányok ugyanis nem beszélnek anyanyelvről, hanem rítusról és a román és rutén rítus szerint különböztetik meg a gör. katolikusokat.” A Görög Katolikus Magyarok Országos Bizottságának Emlékirata a Hajdúdorogi Egyházmegyén kívül maradt görög katolikus magyarok egyházi beosztása tárgyában. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Fol. Hung. 1900/2. Idézi még: Pirigyi II. 118.

görögkatolikus románok joghatósága és egyházi adó alá vonásával,¹¹² amitől később ordináriusa, Miklósy István püspök eltiltotta.¹¹³

A román egyházfők konferenciája: a „de jure” és a „de facto” joghatóság kérdése

Ezen előzmények után a román egyházfők 1914. április 25-ei konferenciájukon fogalmazták meg az aradi hívek ügyével kapcsolatos válasziratukat, amelyben egyértelműen reflektáltak a kormányzat márciusi memorandumára is. Nem véletlenül fogalmaztak úgy, hogy nem az aradi görögkatolikus magyaroknak a leányegyház alapítására irányuló kérvénye a nehéz ügy, hanem az, hogy kérvényük pozitív elbírálása milyen hosszantartó egyházi zűrzavarok kezdetét jelentené. Ezzel kapcsolatban jelzik, hogy ezt a veszélyt már a *Christifidelis graeci* bulla is magában hordozta, mely a hívek esetében a nyelvismeretet helyezte előtérbe, s a budapesti, a makói és a nagyváradi plébániák is ez alapján kerültek bekebelezésre a Hajdúdorogi püspökségbe, és továbbra is fennáll azon félelmük, hogy nyelvi okokra hivatkozva további parókiákat csatolhatnak el.

Ezt követően a román főpapok memorandumuma először a hajdúdorogi püspökség alá csatolandó új plébániák alapítása kapcsán a Görög Szertartású Magyarok Országos Bizottságát kárhoztatja, mint a városokban zajló agitáció fő felelősét, mely az állami alkalmazottak körében igyekszik híveket szerezni, akik esetében ürügyként hozzák fel, hogy magyarok, illetve hogy nem tudnak románul. Ezzel kapcsolatban a kolozsvári¹¹⁴ és a brassói esetekről Mihályi annak idején informálta is a bécsi nunciust.

A főpapok meglátása szerint a jövőben gyakoriak lesznek a hasonló esetek. Egyrészt, mert az említett szervezetnek egyik feladata, hogy agitáljon a hivatalnokok körében egy Hajdúdorog alá tartozó plébánia alapítása érdekében, másrészt, mint ahogy arra az 1913. június 19-i levelében Mihályi már rámutatott, az állami politika is arra irányul, hogy bármilyen módon propagálja a magyar nyelvet. Ezen

¹¹² EPL Csernoch Cat. 25. 2983/1915. Rott Nándor Csernochhoz. Budapest, 1915. június 10.

¹¹³ EPL Csernoch Cat. Dc. 6568/1914. Miklósy István Csernoch Jánoshoz. Nyíregyháza, 1914. november 11.

¹¹⁴ Cárja, 2009. 323. és 339.

elképzeléseknek pedig az lesz a vége, hogy a Hajdúdorogi Püspökség megszűnik rögzített határokkal rendelkező területiális egyházmegye lenni, és egy egész Magyarország területére kiterjedő perszonális egyházmegyévé válik.

Mindebből következik, hogy az aradi hívek problémája számtalan kérdést vet fel. Összességében viszont a román egyházmegyek békéje és nyugalma, valamint a román és a hajdúdorogi egyházmegyek területi kontinuitása érdekében a különböző, egyházi békét felkavaró szeparatista törekvéseknek gátat kell vetni.

Áttérve Scapinelli 1914. március 8-ai levelében felvetett kérdések megválaszolására, Mihályi először Lauren Luca aradi plébánostól nyert információkat ismerteti. Lucának nincs tudomása arról, hogy hívei között magyar származásúak lennének ifj. Páris Lajost leszámítva, akinek előéletével és hithűségével kapcsolatban számtalan probléma merült fel. Az aradi görögkatolikusok főleg románok és cigányok, valamint 3–4 rutén család is van köztük. Ezen hívek között voltak azok, akik külön egyházközségbe kívántak szerveződni, azonban Lucát senki nem kereste meg ilyen kérelemmel.

Továbbá Mihályi szerint a hívek kérésének a valódi oka nem igazán lehet a nyelvi kérdés, hiszen a magyar nyelvű vallásoktatást, prédikációt, gyónást és más egyházi funkciókat a főegyházmegye papjai eddig is biztosították, hiszen oktatni vagy gyónatni csak akkor lehet, ha a hívó érti, amit mondanak neki. Így összességében nyelvi igény kielégítéséről nem lehet beszélni, hiszen az már adott, így a híveket más célok vezérlik. Főleg ezen ok miatt jelezte még 1913. június 19-ei levelében Mihályi annak lehetőségét, hogy a budapesti görögkatolikus román hívek egyházzogi helyzetének megfelelően vizsgálják meg az aradi hívek helyzetét. Azonban meglátása szerint nagy a különbség az ő és a nuncius értelmezése között.

Mihályi az aradi hívek ügyét nem úgy rendezné, hogy kivonja az érintett ruténeket és magyarokat a román pap és püspök joghatósága alól, és áthelyezné az illetékes latin pap és püspök alá, mint ahogy azt a nuncius jelezte. Megítélése szerint ez esetben az érintett hívek a latin papnál kezdeményezhetnék, hogy szertartásukra való tekintettel alapíthassanak önálló plébániát. Amellett, hogy ilyen esetben eleve az illetékes lugosi püspökségbe kellene visszakebelezni a híveket, az egyházközségi élet is felbolydulna, mert mindenki – magyarok, rutének, románok – külön egyházközséget alkothatnának a meglévő plébánia mellett. Ez viszont tönkretenné a püspökség területi

kontinuitását, hiszen ezt követően az érintettek a különböző magyar, rutén vagy román püspökök joghatósága alá helyezésüket kérnék.

Mihályi a nuncius felfogásával szemben a hívek latin parókia alá helyezését úgy értelmezi, hogy azok „de jure” továbbra is megmaradnak a lugosi püspök joghatósága alatt, viszont akik kérvényezik, azoknak a püspök engedélyt ad arra, hogy a vallási szükségleteik és kötelességeik végett latin plébánoshoz járuljanak, s így „de facto” mégis az ő joghatósága alá kerülnek. Viszont ki kell kötni, hogy a latin plébános a hívektől szedett egyházi szertartások után járó díjakat nem szerepelteti a parókia bevételei között, ellenkező esetben a román plébánosnak joga van panaszt emelni.

Lényegében úgy lehet ezt összefoglalni, hogy az érsek adminisztratív szempontból egyáltalán nem támogatta a hívek latin plébános alá helyezését, ám elfogadta, hogy az érintett hívek lelki gondozására szükséges egy átlátható megoldást találni. Elismeri ugyan, hogy a „de jure” és a „de facto” joghatóság alá helyezés a kánonjogban nincs kifejezve, ám tekintettel arra, hogy az érintett görögkatolikus magyarok és rutének többségében állami alkalmazottak, s így nem állandó lakosok a városban, emiatt sokkal célravezetőbb megoldásnak tartaná, ha az érintett román püspök a városban tartózkodásuk idejére engedélyezné nekik a latin plébánia látogatását.

Az érsek végül összegzésként megállapítja, hogy az aradi hívek kérdése a Szentszék dekrétumai szerint nem oldható meg, mivel egyrészt nincs olyan pápai dekrétum, amely a magyar és a román rítus között különbséget tenne (ami abból a szempontból igaz is volt, hogy a fővárosi hívek esetében is rutén és román rítust különböztetett meg az 1907-es dekrétum), másfelől azok a hívek, akik „bizonyos körülmények között” magyarnak vallják magukat, valójában a román egyházhoz tartoznak és annak szertartásait követik, harmadrészt pedig a különböző csoportok latin plébániák alá rendelésével új egyházközségek fognak létrejönni, ami teljesen megzavarja az egyházi életet.¹¹⁵

A román püspökök emlékiratát Scapinelli bécsi nuncius végül június 5-én továbbította del Val vatikáni államtitkár részére. Mihályi irományának ismertetésén túl külön kiemeli a kérdés politikai aspektusait, elsősorban azt, hogy az utóbbi időkben a magyarok egyre

¹¹⁵ Források 3. 401. dokumentum.

inkább ellenszenvvel viseltetnek azon nemzetiségek felé, „melyeknek erős hatásuk volt a jól ismert balkáni eseményekre.”

A hajdúdorogi egyházmegye bővítésére irányuló mozgalmakkal kapcsolatban megjegyzi, hogy egyrészt annak több pap is híve, másfelől pedig ennek a gondolatnak a magyar kormány is helyt ad, mely ragaszkodik is az egyházmegyét alapító bulla revíziójához, minek keretében egyes román egyházközségek visszacsatolásának kompenzációjaként magyar karakterűnek tartott parókiák Hajdúdorog joghatósága alá helyezését szeretnék kieszközölni. Ezt természetesen a román főpapok mind ellenzik, főleg azért, mert az érintett egyházközségek az egyházmegyéik belterületében fekszenek.

Scapinelli végül leszögezi, hogy amennyiben a kormányzat továbbra is ragaszkodik a magyar hívek román joghatóság alóli kivonásához, úgy abban az esetben kiút lehet az érintett hívek latin plébánosok joghatósága alá helyezése. Azonban ez nyilván általános jelleggel, főszabályként nem lehetséges – ahogy az akadályokra a román főpapok fel is hívták a figyelmet –, azonban az egyes kérdések esetében ez is tanulmányozható, mint Arad esetében.¹¹⁶

Összességében megállapítható, hogy a budapesti román hívek helyzetének rendezése látszólag mintaként szolgált az aradi és más településen élő hívek esetében, azonban ez a román egyházmegyének nem állt érdekében. Habár az aradi hívek helyzetében Mihályi három szuffragáneus püspöke szerint a hívek latin püspökök alá helyezésével egyszerűen megoldható lett volna a kérdés, és ezen a véleményen volt Girolamo Gotti, a Propaganda Fide prefektusa is,¹¹⁷ azonban az érsek ezzel nem értett egyet.

Ebből a szempontból mindenképpen más volt a budapesti román hívek helyzete. Az eset egyedinek volt tekinthető, s a Hitterjesztési Kongregáció teljesen más körülmények között hozta meg az 1907. évi döntését.

1914-ben viszont a magyar kormány olyan revíziós ajánlatot tett a román főpapok számára, mely precedenst kínált a hívek nemzetiségi alapú szétválasztása utáni újonnan létrehozandó, ám más püspökség joghatósága alá tartozó egyházközségek alapítása ügyében, amire végül nem került sor. Mihályi a hívek latin rítusú papok alá rendelését sem szerette volna általánosan bevett gyakorlatként elismertetni,

¹¹⁶ Cârja, 2009. 481–484.

¹¹⁷ Gottsman, 2010. 295.

mivel meglátása szerint ez a megoldás is csak fokozni fogja a zavarokat az egyház belső életében. Említsük meg, hogy 1915-ben a budapesti hívek ügyében kelt 1907-es dekrétumot már maga Csernoch is veszélyes precedensnek értékelte, és nem emelt volna kifogást az ellen, ha a román hívek a budapesti parókia alá kerülnek, de azzal is tisztában volt, hogy a fővárosi helyzet bolygatása nagy botrányokkal járna. Emellett pedig óva intette a kormányzati döntéshozókat, hogy egy revízió esetén bármely településen is szétválasszák a híveket.¹¹⁸

A budapesti hívek fölött gyakorolt joghatóság kérdése tehát nem kevés zavart okozott, amivel a balázsfalvi érsek is tisztában lehetett. Mihályi számára Csernoch véleménye mindenféleképpen kedvező volt, hiszen a primás hasonló okok miatt támogatta volna a budapesti hívek egy plébánia alá vonását. Igaz, nemzetiségi szempontból ez aggályosnak tűnhetett Mihályi számára, viszont a román főpapok joghatósága alá tartozó plébániák esetében a primás is az egységes plébániák mellett foglalt állást. Így tehát a hívek között feszülő nemzetiségi ellentétek szempontjából a budapesti hívekre vonatkozó 1907-es dekrétumot ugyan sokan tekinthették precedensnek, viszont ezt az ügyben érintett két legmagasabb hazai egyházi méltóság ellenezte legjobban. Épp emiatt tűnhetett a román főpapok szempontjából megfelelő javaslatnak, hogy az aradi hívek esetében lemondanak azon hívek lelki gondozásáról, akik nem érzik magukat a román egyházhoz tartozónak, azonban a hívek jogi helyzetén nem kívántak változtatni.

Budapest precedensként való hivatkozásának elvetéséből logikusan következett, hogy Mihályi valamennyi hasonló ügy esetében eseti és egyedi vizsgálatot szorgalmazott, amivel végül Scapinelli is egyetértett.

A revízió kérdése, és ezzel együtt az egyes nagyvárosok magyar görögkatolikus hívei helyzetének rendezése az I. világháború kitörése és X. Piusz pápa 1914. augusztus 20-ai halála okán részben lekerült a napirendről. Ezen túlmenően a hajdúdorogi püspökség életében is komoly problémákkal kellett szembesülni. Egyfelől egyre illuzórikusabbá vált az ógörög liturgikus nyelv bevezetése. Az alapító bulla értelmében erre három év türelmi időt követően, 1915 nyarán került volna sor, ám ezt az elégtelen feltételek miatt lényegében soha

¹¹⁸ EPL Csernoch Cat. 34. 623/1916. Csernoch János VKM-nek. Esztergom, 1915. december 3.

nem vezették be.¹¹⁹ Hasonló problémát jelentett az is, hogy az egyházmegye anyagi alapjaival kapcsolatos vállalásait a kormányzat érdemben nem teljesítette.

Társadalmi igény vagy egyéni motiváció?

Végezetül érdemes szót ejteni az érintett városokkal kapcsolatban az önálló görögkatolikus plébániák szervezésének esetleges helyi társadalmi igényéről.

Közös pontként a három bemutatott város esetében elmondható, hogy „kívülről jött” személyek voltak a kezdeményezők. Brassó és Kolozsvár vonatkozásában az említett Gafton Demeter, valamint segítőtje, Bokor András egy-egy kisebb település lelkészei voltak korábban, míg Arad esetében pedig ifj. Páris Lajos hiába volt a város szülötte, azonban egyházzogilag minden bizonnyal nem tartozott a görögkatolikus közösséghez. Fel kell még tenni azt a kérdést, hogy mekkora lehetett az érintett városokban a valós társadalmi igény egy magyar görögkatolikus plébánia alapítására. Ugyan a KSH kimutatásai alapján egy önálló plébánia alapítása szempontjából elegendő magyar anyanyelvű görögkatolikus élt mindhárom városban, ám mégis szembeötlő, hogy a közösségek megszervezésével kapcsolatban – bizonyos értelemben – csak a „külsőket” említik.

A források nem tesznek említést arról, hogy ezen mozgalmakban aktív és kezdeményező szerepet vállaltak-e az adott városok világi görögkatolikus hívei. Egyedül a román források igazítanak el valamelyest e kérdésben, mikor jellemző tendenciaként írják le, hogy a közigazgatásban dolgozó hívek – bármilyen származásúak is legyenek – részben pozíciójuk megőrzése érdekében egyfajta asszimilációs felemelkedési lehetőségként tekintenek egy magyar egyházközség alapítására.

Az érintett városok mozgalmaiban vezető szerepet játszó személyek esetében végül érdemes feltenni azt a kérdést is, hogy egyfajta általános nemzeti entuzianizmuson kívül lehetett-e valamilyen személyes motivációjuk. Brassó és Kolozsvár vonatkozásában, az említett Gafton Demeter és Bokor András esetében elmondható, hogy tisztséget vállaltak a Hajdúdorogi

¹¹⁹ Összefoglalóan I. Pirigy I. 166–168.

Egyházmegyében,¹²⁰ ám mégis egy-egy kisebb település lelkészei voltak. Az ő esetükben – források hiányában – nehéz pontosan megállapítani, hogy az esetleges lelkesedésen túl miért vállalkoztak arra, hogy az érintett két nagyvárosban kísérletet tegyenek egy önálló magyar görögkatolikus plébánia létrehozására. Nem tartható kizártnak, hogy a két lelkész elsősorban az addigi plébániájánál jobban javadalmazott parókiát igyekezett magának találni, minek szempontjából ideális célpont lehetett valamely erős anyagi alappal és a kegyúri joggyakorlással járó anyagi áldozatokat vállalni hajlandó nagyváros. Ezt támasztja alá azt is, hogy a Gyulafehérvár-fogarasi főegyházmegye 1911. évi sematizmusának helyi bevételeire vonatkozó adatai szerint a torjai plébános bevétele 102,48 koronára, míg a gelencei plébános bevétele 341,68 koronára rúgott, amiért ráadásul az előbbinek 7, az utóbbinak 10 filiáról is gondoskodni kellett. Igaz ugyan, hogy az 1909. évi XIII. törvény értelmében az állam köteles volt 1600 koronára kiegészíteni ezeket az összeget, azonban a helyi közösségek anyagi teherbíró képessége láthatóan alacsony volt, s a lelkészi életminőség javítása (mint például a fából épült paplakok helyett kőépületek emelése) szempontjából nyilván nem lehetett a hívekre támaszkodni. Az említett két településsel szemben a kolozsvári plébánia bevételei 1548,62 koronát tettek ki 1911-ben, s habár Brassó csupán filia volt még ekkor, azonban anyaegyházközsége papi bevételei 582,88, kápláni bevételei pedig 217,8 koronát tettek ki, tehát jóval meghaladták az említett két lelkész bevételeit.¹²¹ A papok anyagi biztonságra való törekvését indirekt módon az is erősíthette, hogy a Hajdúdorogi Püspökség korai időszakának nagy problémája volt az, hogy a kormány érdemben nem teljesítette a Vatikánnak tett, az egyházmegye anyagi alapjainak megteremtésére és infrastruktúra kiépítésére irányuló vállalásait. Az

¹²⁰ Tisztségeik kapcsán kinevezésük évét nem ismerjük, Gafton a Háromszéki Esperesi Kerület jegyzője volt, míg Bokor szintén ezen esperesi kerület hivatalának vezetője. L.: Schem Hajdudorogiensis, 1918. 162, valamint: *Görögkatolikus papok történeti névtára*. 1. kötet. *A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus 1850 és 1950 között felszentelt papjai*. Összeállította: Véghseő Tamás. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2015. 50.

¹²¹ Az említett plébániákkal összefüggésben l. Şem. Alba-Iulia, 1911. 78.; 226.; 228–229. és 243–244.

egyházmegye anyagi helyzete csak 1916 után, Pásztor Árkád hagyatékának átvételével stabilizálódott valamelyest.¹²²

Gafton és Bokor esetleges anyagi indítékain túl azonban szembeötlő ifj. Páris Lajos esete, aki a fellelhető elszórt források alapján, lényegében egy önjelölt görögkatolikus egyházi személy volt, aki mindenképpen szeretett volna papi pályára lépni, és a latin és görög egyházak közötti egyházfegyelmi különbségeket ki akarta használni. A román főpapok emlékiratukban érezhetően igyekeztek az aradi mozgalom vezetőjét a Szentszék előtt diszkreditálni, s tegyük hozzá, bizonyos szempontból nem is alaptalanul.

A római katolikus értelmiségi családban született ifj. Páris Lajos ugyan már 1907-ben szeretett volna rítust váltani,¹²³ minden bizonnyal sikertelenül, s elhatározásának okát Lauren Luca aradi plébános abban jelölte meg, hogy az egyházi hivatás mellett ifj. Páris meg kívánt nősülni. Ezen elhatározását az is mutatja, hogy 1916–1917 folyamán már a szegedi és az aradi sajtó az Országos Anticölibatárius Mozgalom megszervezéséről számolt be, aminek ifj. Páris volt az egyik fő propagátora,¹²⁴ s tegyük hozzá, más témákban is aktív közéleti tevékenységet fejtett ki.¹²⁵ Ezzel egyidejűleg azonban az evangélikus egyházhoz is közeledett,¹²⁶ sőt, 1917 novemberében az

¹²² Endrédi Csaba: Pásztor Árkád. A legenda tovább él. *Athanasiana*, 2013/35. 122–169.

¹²³ *Budapesti Hírlap*, 1907. december 5. 15.

¹²⁴ Egy Országos Anticölibatárius Szövetség terve. *Huszedik Század*, 1917/2. 226–228.

¹²⁵ Ifj. Páris a cölibátus eltörlése mellett olyan más egyházi ügyek érdekében is publikált a sajtóban, mint a görögkatolikus apácák missziósszolgálatának megerősítése vagy naptáregyesítés végrehajtása. L. Ifj. Páris Lajos levele Bangha Bélához, a Magyar Kultúra szerkesztőjéhez. *Magyar Kultúra*, 1917. március 5. V/5. 225.; [Ifj.] Páris Lajos: A Szoc. Missziótáratul gör. szertart. ügyosztálya. *Szatmári Hírlap*, 1917. június 7. 1–2.; [Ifj.] Páris Lajos: A görög szertartásuk ünnep ügye. *Esztergom*, 1916. november 19. 3.

¹²⁶ Ugyan Páris 1916–1917-es években magát görögkatolikusként feltüntetve publikált a katolikus közéleti fórumokon, azonban az 1915–1916-os tanévben már az eperjesi evangélikus kollégium értesítőjében a jogi akadémia diákjaként, az 1917–1918-as tanévben pedig a pozsonyi evangélikus liceum értesítőjében a teológiai hallgatók között láthatjuk viszont. L: *A Tiszai Ág. Hitv. Ev Egyházkerület Eperjesi Collégiumának Értesítője az 1915/16. tanévről*. Eperjes, 1916. 58.; A Pozsonyi Ágostai Hitvallású Evangélikus Liceum Értesítője Az 1917–1918. Iskolai Évről. Pozsony, 1918. 42.

Evangelikus Órálló hasábjain már „megtéréséről” tett tanúbizonyságot.¹²⁷

Ebből is látható, hogy az aradi görögkatolikus egyházközség szervezőjének igen erőteljes egyéni – nőszülési – motivációi voltak a plébánia megszervezése időszakában, ám erre – a rítus és felekezet váltás teljesen eltérő szabályozásai miatt – csak az evangélikus egyház keretén belül nyílt lehetősége.

A fent ismertetett élethelyzetek figyelembevételével érdemes feltenni a kérdést, hogy az egyéni érdekek mennyire találkoztak a városi görögkatolikus magyarok igényeivel egy önálló plébániaszervezés kapcsán. Ugyan a magyar görögkatolikusok rítusváltoztatási kísérletei, ami szintén egy jó keresztemszetét nyújthatja a vallási és nemzetiségi identitás összeütközésének, sajnos kevésbé feldolgozott témának számít, ám néhány óvatos következtetés talán levonható. Nem tekinthető különösebben ritka jelenségnek a nemzeti identitásnak a vallásban való „tükröztetése”, egy vallás nemzetiségi „stigmatizációs” jellegének kiküszöbölése – akár egy más jellegű plébánia alapítása révén, mint a görögkatolikusok esetében felmerült, akár rítus vagy felekezetváltás útján – és ezek által a társadalmi felemelkedés lehetőségének megteremtése.

A fent jelzett két identitás közötti ellentmondások feloldásának módját azonban nyilván befolyásolja a tágabb környezet is. Míg a kisebb településeken inkább a vallás keretein belül igyekeztek a nemzetiségi identitás helyét is megtalálni, addig a városok esetében, mint felekezetiileg sokszínűbb és társadalmi szempontból minden tekintetben mobilisabb közegben inkább a nemzetiségi identitáshoz formálták hozzá a felekezetet.

Gafton és Bokor sikertelen tevékenységét követően ez történt Brassóban és Kolozsváron is. Brassó esetében, ahol a görögkatolikus vallás kevésbé volt jelentős, a két hajdúdorogi egyházmegyes pap sikertelen tevékenységét követően a hívek egy kis része még 1913-ban a latin rítusra való áttérésük engedélyezését kérte. Igaz, ezt már néhány évvel korábban is kérvényezték, azonban akkor arra nem kaptak választ. Indokaik között pedig az szerepelt, hogy egyrészt amúgy is a latin szertartású paphoz járnak, másrészt a román nyelvet sem értik, s végül különösen zavarja őket, hogy munkahelyükön

¹²⁷ [Ifj.] Páris Lajos: Megtérésem. Átalakulásom. *Evangelikus Órálló*, 1917. november 3. 356–357.

„oláhnak” csúfolják őket.¹²⁸ Nyilvánvalóan a brassói magyar hívek esetében okozhatott egy pillanatnyi fellángolást az, hogy a hajdúdorogi püspökség felállítását követően ügyük esetleg rítusváltás nélkül is rendeződhet, ám végül ez nem történt meg.

Kolozsvár esetében is elmondható, hogy az egyházközség alapításának sikertelensége után végül 1917-ben többen is a latin rítusra való áttérésüket kérik, kivétel nélkül mind román nyelvet nem értő magyar görögkatolikusok.¹²⁹

Ugyan az aradi plébánialapítási kísérlet esetében nem rendelkezünk olyan információval, hogy egyes hívek esetében történtek e hasonló rítus- vagy esetleg felekezetváltási kísérletek, ám talán e nélkül is megállapíthatjuk, hogy a vallási és nemzeti identitás valami módon való összeegyeztetésére mindenképpen volt igény, ám a városok esetében sokkal könnyebben volt kezelhető az új egyházközség alapítása, a meglévő egyházközségek átszervezése nélkül is.

Felhasznált irodalom

A Tiszai Ág. Hitv. Ev. Egyházkerület Eperjesi Collégiumának Értesítője az 1915/16. tanévről. Eperjes, 1916.

Gottsmann, Andreas: *Rom und die nationalen Katholizismen in der Donaumonarchie. Römischer Universalismus, habsburgische Reichspolitik und nationale Identitäten 1878–1914.* Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2010.

Blomqvist, Andreas E. B.: *Economic Nationalizing in the Ethnic Borderlands of Hungary and Romania. Inclusion, Exclusion and Annihilation in Szatmár/Şatu-Mare 1867–1944.* Stockholm: Stockholm University, 2014.

Cârja, Cecilia: *Biserică şi politică. Înfiinţarea Episcopiei de Hajdúdorogh.* Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2012.

¹²⁸ Lukács, 78–79.

¹²⁹ Uo. 82–83.

Cârja, Cecilia: *Românii greco-catolici și Episcopia de Hajdúdorog 1912: contribuții documentare*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2009.

Covaci, Diana: Reorganizarea arhideicezei de Alba-Iulia și Făgăraș: înființarea protopopiatelor Brașov și Arpașul de Jos. *Arhiva Someșană*, Seria a III-a, VI, Cluj-Napoca, 2007. 51–58.

Egy Országos Anticölibatárius Szövetség terve. *Huszadik Század*, 1917/2. 216–218.

Endrédi Csaba: Pásztor Árkád. A legenda tovább él. *Athanasiana*, 2013/35. 122–169.

Georgescu, Ioan: *George Pop de Băsești: 60 de ani din luptele naționale ale românilor*. Oradea: Editura Asociației Culturale „Astra”, 1935.

Göröghatolikus papok történeti névtára. 1. kötet. *A Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus 1850 és 1950 között felszentelt papjai*. Összeállította: Véghseő Tamás. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2015. 50.

Hitchins, Keith: *A nation affirmed: The Romanian national movement in Transylvania 1860/1914*. Bucharest: Editura Enciclopedică, 1999.

Janka György: *A magyar liturgia ügye és a makói görög katolikusok*. In: Hegedűs András – Bárdos István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Esztergom: Esztergom-Budapesti Érsekség, Komárom-Esztergom Megye Önkormányzata, Kultúr István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, 1999. 155–164.

Lukács I. Róbert: A politikai események befolyása a rítusváltoztatásra 1912–1930 között. *Studia Theologica Transsylvaniensia*, 2009. 12. 67–97.

Maiores, Liviu: *Alexandru Vaida-Voevod, între Belvedere și Versailles: Însemnări, memorii, scrisori*. H. n.: Editura Sincron, 1993.

Melles Emil: *Az új gör. kath. egyházmegye és a magyar nemzeti érdek*. Budapest: Merkur, 1913.

[Ifj.] Páris Lajos: A görög szertartásuk ünnep ügye. *Esztergom* 1916. november 19. 3.

[Ifj.] Páris Lajos: A Szoc. Missziótársulat gör. szertart. ügyosztálya. *Szatmári Hírlap*, 1917. június 7. 1–2.

[Ifj.] Páris Lajos: Megtérésem. Átalakulásom. *Evangélikus Őrálló*, 1917. november 3. 356–357.

[Ifj.] Páris Lajos levele Bangha Bélához, a Magyar Kultúra szerkesztőjéhez. *Magyar Kultúra*, 1917. március 5. 225.

Pirigyi István: *A magyarországi görögkatolikusok története*. II. kötet. Nyíregyháza: Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 1990.

Salacz Gábor: *Egyház és állam Magyarországon a dualizmus korában*. München: Molnár Ny., 1974.

Szabó Jenő: *A magyarországi görög katolikusok nyelvi statisztikája és az ó-hitű magyarság veszedelme*. Budapest: Radó I. Ny., é. n. [1903.]

Szantner Viktor: Székhely kérdés egy merénylet árnyékában. *KÚT*, 2003/2. 84–101.

Végheő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* 1. kötet, 1778–1905. Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2014.

Végheő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez* 2. kötet, 1906–1912, Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2019.

Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron: *Források a magyar göröghatolikusok történetéhez* 3. kötet, 1912–1916, Nyíregyháza: Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2019.

Véghseő Tamás: A Hajdúdorogi Egyházmegye megalapításának közvetlen előzményei. *Athanasiana*, 2013/35.